

Ida Raffaelli

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za lingvistiku
Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb
iraffael@ffzg.hr

NEKA NAČELA USTROJA POLISEMNIH LEKSEMA¹

U članku se na primjeru nekoliko leksičkih jedinica hrvatskoga jezika koje pripadaju različitim vrstama riječi pokušavaju opisati neka od temeljnih načela ustroja polisemnih leksičkih jedinica. Polazeći od teorijske pretpostavke da postoje načela koja su istovjetna (odnosi se ponajprije na mehanizme *razrade* i *proširenja*), a da se prema nekim obilježjima imenice, pridjevi i glagoli (zbog različite naravi kao vrste riječi) razlikuju u ustroju polisemne strukture, ona se na konkretnim, odabranim primjerima leksičke građe pokušavaju uočiti, protumačiti i definirati. Model opisa temelji se na teorijskim pretpostavkama da postoji sprega između tradicionalnih predstrukturalističkih i strukturalističkih postavki sa suvremenim kognitivno lingvističkim u tumačenju polisemije.

1. Uvod

1.1. Polisemija je u okviru kognitivne lingvistike jedna od najučestalije razrađivanih i objašnjavanih jezičnih pojava. Pristupi su tumačenju polisemiji različiti; sinkronijski, dijakronijski, promatra ju se kao princip kategorizacije, povezuje ju se s nekim aspektima strukturiranja umjetne inteligencije kao i metodama psiholingvistike kako bi se empirijski potvr-

¹ Posebno bih željela zahvaliti prof. dr. Mariju Brdaru i kolegi Vlatku Brozu na konstruktivnim raspravama vezanim uz neke dijelove ovoga rada, a koje su mi pomogle u raščlanjivanju određenih ideja i teza, posebice onih o sprezi metafore i metonimije pri ustroju leksičkih kategorija. Zahvalu dugujem i recenzentima ovoga članka koji su me upozorili na propuste u prvoj inačici rada, a koje sam, nadam se, uspjela ispraviti.

dile teorijske postavke (Lakoff 1987, Langacker 1987, Tuggy 1993, Geeraerts 1993, 1997, Dunbar 2001, Gibbs—Matlock 2001, Taylor 1995, 2003, Fauconnier—Turner 2003, Atchinson—Lewis 2003, Seto 2003 i dr.). Ono što je svim pristupima u načelu zajedničko jest način na koji se tumači struktura polisemnih leksičkih jedinica.

Polisemni leksemi zrakasto (radijalno) su ustrojene kategorije sa središnjim ili prototipnim značenjem oko kojega se po principu rodbinske sličnosti, odnosno načelom više ili manje organiziraju ostala značenja ili značenjske nijanse. To znači da sva značenja nisu jednako bliska prototipnome značenju, tj. neka su mu bliskija, a neka su udaljenija. Svakako valja napomenuti da su značenja međusobno povezana, motivirana i to ponajprije na temelju određenih kognitivnih procesa od kojih su najznačajniji *metafora* i *metonimija*.

1.2. Jedno od temeljnih pitanja koje se proteže kroz različita lingvistička razdoblja i škole jest koliko je polisemija leksičkih kategorija dijelom sustava, a koliko je uvjetovana kontekstom, uporabom leksema. Strukturalizam, posebice u radovima nekih istaknutih predstavnika poput E. Coseriu (2000), smatrao je polisemiju izvanjezičnom pojavnošću koja narušava unutrašnji red jezičnoga sustava. S. Ullmann (1969 i 1983) nešto je umjerenijeg stava, ali svjesno zapostavlja sve vidove strukturiranja polisemnih leksema koji su uvjetovani kontekstom ili jezičnom uporabom. Uporabom uvjetovane *pomake u značenju* ili *značenjske nijanse* S. Ullmann definira kao ključni izvor nastanku polisemije, ali ih isključuje iz lingvističkoga opisa jer ne pripadaju jezičnome sustavu, već uporabi, tj. govoru. Po našem mišljenju najcjelovitiji opis ustroja polisemnih struktura u doba strukturalizma dao je É. Benveniste (1966). On ističe *značenjske nijanse* kao ključni i nezanemariv funkcionalni čimbenik polisemnih struktura. Benveniste napominje da su polisemni leksemi dijelom jezičnog sustava bivajući neprestano pod utjecajem uporabe jezika i kontekstualnih okruženja u kojima se pojavljuju. Svaka uporaba polisemnog leksema, svako novo kontekstualno okruženje utječe na nijansiranje postojećih značenja stvarajući *pomake u značenju*, odnosno *značenjske nijanse* koje su iz strukturalističkoga kuta gledanja uporabno, odnosno komunikacijski uvjetovane.

U nekim suvremenijim tumačenjima polisemije², bliskima formalnim pristupima u semantici, polisemija se objašnjava isključivo kao kontekstualno uvjetovana pojavnost, pri čemu se podrazumijeva da svaka nova uporaba leksema stvara novo značenje. Opasnost je takva tumačenja jasna. Leksem ne posjeduje čvrst i stabilan dio semantičke strukture, jezgru

² Vidi Pustejovsky—Boguraev 1996.

koja omogućuje polisemnom leksemu da bude dijelom sustava što je prema našem mišljenju temeljni preduvjet da ga govornici u komunikaciji pravilno upotrebljavaju. Tako bi primjerice leksem *nov* u sintagmatskim okruženjima kao: *nova školska torba*, *nova učenica*, *nova prilika*, *u kinu se prikazuje novi film*, svaki put ostvarivao neko novo značenje ili značenjsku nijansu koje prema Pustejovskom i Boguraevu ne bi dijelila zajednička obilježja.

Naše je teorijsko polazište u ovome radu da polisemi posjeduju *strukturno stabilni* dio koji je dio jezičnoga sustava i konvencionalnog znanja govornika, koji omogućuje uspješnu komunikaciju. No, polisemi su istovremeno uvjetovani uporabom i kontekstom.

Tu tvrdnju potkrepljujemo činjenicom da se od početaka cjelovitijeg proučavanja polisemije napominje da govornici imaju usustavljeno znanje o strukturi polisemnih leksema. Polisemi u komunikaciji ne predstavljaju poteškoće jer govornik uvijek zna koje se značenje ostvaruje u konkretnom kontekstualnom okruženju. Ta teza začeta još u doba predstrukturalizma³ naišla je na svoje konkretne, empirijski dokazane potvrde u suvremenim lingvističkim istraživanjima. Tako se u radovima nekih kognitivnih lingvista ističe potreba za suradnjom kognitivne lingvistike i psiholingvistike kako bi se dokazale teorijske pretpostavke o polisemnim strukturama kao inherentnima čovjekovim mentalnim predodžbama kao i činjenice da čovjek u svom mentalnom leksikonu leksičke kategorije vrlo često ima »pospremljene« upravo kao polisemne strukture znajući što je središte semantičke strukture.⁴

Također se u radovima nekih od najistaknutijih strukturalnih lingvista (semantičara) — Ullmann, Benveniste, Coseriu — ističe da polisemija predstavlja konstantnu spregu i dinamiku između jezičnoga sustava i govora, tj. uporabe leksičkih jedinica. Polisemni je leksem bez sumnje dio sustava bivajući neprekidno pod utjecajem konteksta u kojem se upotrebljava, a koji utječe na variranje postojećih značenja omogućujući stvaranje novih *značenjskih nijansi*.

Te se dvije teorijske postavke, kao što je zamjetljivo, javljaju od najranijih sustavnih lingvističkih promišljanja o polisemiji i nesumnjivo vrlo sažeto predstavljaju temelje od kojih bi prema našem mišljenju trebalo krenuti u opisu polisemnih struktura. One predstavljaju okosnicu koja je prisutna u različitim školama i pravcima, a koja je uz manje ili veće teorijske dorade i preinake preživjela od samih početaka sustavnoga bavljenjem

³ Ova se tvrdnja pojavljuje već kod Bréala (1897, 1924).

⁴ Usp. Gibbs—Matlock 2001.

polisemijom od predstrukturalizma pa sve do vrlo razrađenih suvremenih tumačenja polisemije u okviru kognitivne lingvistike.

Polisemija se u okviru suvremenih razmišljanja stoga mora tumačiti kao pojavnost koja je dijelom jezičnoga sustava, koja posjeduje *strukturalno stabilni dio*, ali koja je istodobno podložna promjenama koje se ponajprije događaju u govoru, tj. uporabom leksema. *Značenjske nijanse* o kojima govore Ullmann, Benveniste pa na određen način i Coseriu nastaju uporabom leksema u novom kontekstualnom okruženju koje na nov način *nijansira* postojeće značenje. Tako *svjež* u *svježa jaja*, *svježa riba* i *svježe povrće* nijansira značenje »nedavno dobiven iz prirode« na tri različita načina s obzirom na imenicu s kojom se kontekstualno ostvaruje ističući u svakoj od sintagmi različite enciklopedijske podatke bitne za razumijevanje značenja. *Svjež* u *svježa jaja* odnosi se na nedavno snesena jaja, u sintagmi s *ribom*, *svjež* se odnosi se na nedavno ulovljenu ribu, dok se u sintagmi s *povrćem* odnosi na netom ubrano povrće.

Cilj nam je u ovom radu pokušati proniknuti u načela kojima *značenjske nijanse* tvore semantičku strukturu polisemnoga leksema te opisati njihov odnos prema *strukturalno stabilnom dijelu* polisema. Pri tom ćemo *značenjskim nijansama* tumačiti sva kontekstualna ostvarenja nekog leksema u kojima se ostvaruju različiti i drukčiji enciklopedijski podaci koji postaju funkcionalnim semantičkim podacima te utječu na stvaranje značenjskih razlika unutar strukture nekog leksema.

1.3. U okviru gore navedenih radova iz kognitivne lingvistike polisemija se tumači kao princip kategorizacije, kao odraz enciklopedijskih podataka, tj. podataka znanja o svijetu prenesenih i organiziranih tako da postaju značenjski podaci, odnosno dio jezične strukture. Polisemija je jedna od temeljnih jezičnih pojava kojima se pokazuje uvjetovanost i međusobna povezanost konceptualnih i jezičnih struktura. Složenost polisemnih struktura odražava složenost čovjekova konceptualnoga sustava. Sve što čovjek u izvanjezičnom svijetu mentalno procesuirao, sličnosti i bliskosti koje uočava među pojavnostima stvarnoga svijeta odražavaju se u polisemnim leksičkim strukturama. J. R. Taylor tako napominje (2002:471) da bi se jezik bez polisemije mogao koristiti u svijetu bez inovacija i varijacija u kojemu govornici ne bi nikada morali odgovarati na nova iskustva i kognitivno ih procesuirati, niti bi morali simbolizirati (dakle jezično imenovati) nove pojmovne strukture. Polisemija je nužna i ona je na neki način jezično pravilo u evoluirajućem semiološkom sustavu koji se može, ali i mora prilagoditi dinamici konceptualnih struktura. Kognitivna lingvistika polisemiju ne smatra nefunkcionalnom, već upravo suprotno tumači je temeljnim vidom funkcioniranja prirodnih jezika.

Zbog toga svaki značenjski dio polisemne strukture predstavlja određeni vid konceptualizacije stvarnoga svijeta. Svako naše novo iskustvo u stvarnome svijetu može biti mentalno procesuirano i uklopljeno u komunikaciju. Drugim riječima, svaki govornik ima sposobnost uočavanja sličnosti i bliskosti novih pojavnosti s postojećim konceptima, priključiti ih odgovarajućoj konceptualnoj kategoriji i istovremeno je jezično oblikovati. To je razlog zbog kojega se u okviru kognitivne lingvistike o pojavnostima koje se u strukturalizmu nazivaju *značenjske nijanse*, govori o *konceptualnim inovacijama*.⁵

Konceptualne inovacije odraz su našeg promijenjenog ili drukčijeg poimanja izvanjezične stvarnosti. One šire i mijenjaju postojeću strukturu koncepta, odnosno uvjetuju stvaranje konceptualne kategorije te su rezultatom čovjekove kognitivne *kreativnosti*, sposobnosti novom, drukčijem i različitom poimanju stvarnoga svijeta. Bitno je naglasiti da se *konceptualne inovacije* odražavaju u jeziku kao nova i različita kontekstualna, tj. uporabna ostvarenja ili *značenjske nijanse* neke leksičke kategorije. Svako naše novo mentalno procesuiranje pojavnosti stvarnoga svijeta, svaka naša *konceptualna inovacija* uklopljena je i u naše komunikacijske sposobnosti i od nje je neraskidiva. Jezična uporaba prva je razina na kojoj se realiziraju novi koncepti zbog čovjekove potrebe da o novom načinu poimanja stvarnoga svijeta komunicira unutar svoje govorne zajednice.

Ono što nas posebice zanima u ovom članku jest odnos između *strukturnog središta* ili *stabilnog dijela* polisema i *značenjskih nijansi* odnosno *konceptualnih inovacija*.

Premda smo svjesni da je zadaća odveć zahtjevna, željeli bismo proknuti u mehanizme koji sudjeluju u širenju semantičke strukture te možemo li ih i u kojoj mjeri precizno opisati.

Dva su temeljna i komplementarna pitanja na koja ćemo pokušati dati odgovor: (i) Je li u okviru kognitivne lingvistike prototipno značenje ono koje predstavlja strukturalno središte polisema? Odnosno, je li prototip onaj element strukture koji jedini predstavlja okosnicu za daljnje širenje polisema? (ii) Na koji su način metafora i metonimija kao temeljni kognitivni procesi uključeni u stvaranje *značenjskih nijansi*?

⁵ Vidi Geeraerts 1993 i Dunbar 2001:10–12. U tom radu Dunbar ističe da se koncepti mogu kontekstualno ostvarivati kao rezultat uporabe određene sintagmatske cjeline iako ni jedna leksička jedinica iz te cjeline samostalno ne ostvaruje određeni koncept. Njegov je primjer sa sintagmom *fresh fish* pri čemu se koncept 'optimalnosti' ostvaruje kao rezultat sintagmatskog objedinjavanja imenice *fish* s pridjevom *fresh* te proizlazi iz našeg pozadinskog izvanjezičnog znanja o tome kakvu je ribu najbolje konzumirati. Kombinacija riječi omogućuje prema njegovu mišljenju pristup novim konceptima.

2. Odnos prototipa i sheme

Koliko se god činilo da je termin *prototipa* ili *prototipnoga člana* kategorije više ili manje općepoznato mjesto kognitivne lingvistike, ipak se dobiva dojam da, kada je riječ o podudarnostima između kategorija i leksema, neke paralele nije jednostavno povući. Kako napominje P. Violi (2000:107), procesi kategorizacije zasigurno su povezani sa semantičkim procesima (misli se na načela ustroja semantičkih struktura i njima pripadajućim konceptualnim strukturama), ali nisu nužno identični jedni drugima. Stoga P. Violi napominje da je bitno i nužno održati razliku između *kategorijalne prototipnosti* i *leksičko-semantičke tipičnosti* (111). *Semantička tipičnost* bila bi istovjetna temeljnom značenju leksičke jedinice, odnosno tipičnoj situaciji u kojoj se ostvaruje određeni koncept, a predstavlja stabilni dio semantičke strukture. *Semantička tipičnost* predstavlja *tipično značenje* koje profilira tipične elemente prizora.⁶ U okviru toga modela kontekst ima važnu ulogu u profiliranju i prenošenju tipičnih elemenata pozadinskih konfiguracija znanja. Kontekst stoga Violi ne tumači kao izvanjski mehanizam koji »uspavljuje« ili »budi« virtualne sastavnice semantičke strukture, već je integralni dio naših kognitivnih struktura koji aktivno sudjeluje u organiziranju konceptualnih i leksičkih struktura. *Kontekst je okvir kojim se ističe standardni dio prizora kao konceptualne podloge za razumijevanje značenja leksičke jedinice.*⁷ Ono što u tumačenju Violijeve *semantičke tipičnosti* ili *tipičnoga značenja* nedostaje jest opis mehanizama kojim se tipični prizori kao enciklopedijski podaci prenose i postaju funkcionalnim elementima semantičke strukture što smatramo ključnim za definiranje semantičke tipičnosti. Također bi trebalo moći razlikovati one strukture koje predstavljaju stabilni dio leksičke strukture od manje stabilnih dijelova strukture, *značenjskih nijansi*.

Osim prototipnosti kojom se najčešće u okviru kognitivne lingvistike tumače načela ustroja višeznačnih leksičkih struktura, Langacker (1987 i 2000) ističe još jedan princip ustroja složenih leksičkih struktura, a to je princip ustroja prema *shemi*, tj. *shematskom konceptu*. Ustroj, tj. kategorizacija prema *shemi*, kako napominje Langacker, razlikuje se od kategorizacije prema prototipu, ali je s njime isprepletana. Kategorizacija prema prototipu podrazumijeva načelo *više ili manje*, tj. načelo *rodbinske sličnosti* prema čemu je nešto bliskije ili udaljenije po svojim obilježjima od središnjeg

⁶ Prizori su pozadinske strukture znanja potrebne za razumijevanje značenja. Proizlazi iz Fillmoreove razrade prizora i okvira (scenes and frames). Vidi Fillmore 1977 i Žic Fuchs 1991.

⁷ Više o tzv. *internalističkom* tumačenju konteksta i teorijsko-metodološkim svazama s Fillmoreovim *prizorima* vidi u Violi 2000 i Raffaelli 2004.

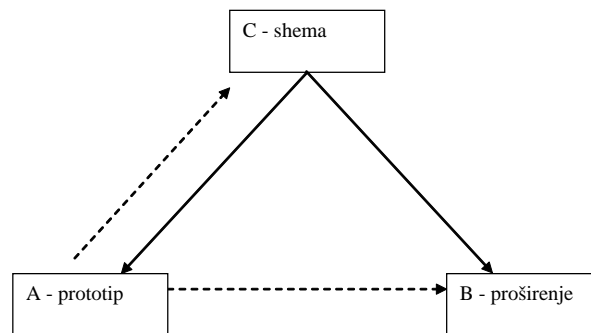
ga, prototipnoga člana. Postoji stupnjevitost ustroja uvjetovana stupnjem sličnosti s prototipnim članom. S druge strane, *shema* podrazumijeva kategorizaciju prema kojoj su svi članovi kategorije međusobno posve kompatibilni te ne postoji razlika u stupnju pripadnosti određenoj kategoriji. Kategorizacija prema *shemi* podrazumijeva da jedan koncept može biti shematičan za ostale koncepte unutar kategorije koji predstavljaju njegova različita *oprimjerenja* (*instantiations*) ističući različite konceptualne detalje i specifičnosti koji nisu naznačeni samom shemom.⁸ Različita *oprimjerenja* ističu ili rasvjetljavaju različita obilježja *sheme* tj. *shematskog koncepta*. Kako ističe Langacker (1987:370), kategorizacija prema *shemi* temelji se na mehanizmu ustroja kojeg naziva *razrada* (*elaboration*). Mehanizam *razrade* ističe određeni element *sheme* ili *shematskog koncepta* naglašavajući važnost jednog obilježja *sheme* za razumijevanje čitavog *oprimjerenog koncepta*. Svako *oprimjerenje* nastalo *razradom* ističe dodatna konceptualna obilježja koja upotpunjuju razumijevanje *sheme*. Taj se mehanizam razlikuje od onoga na kojemu se temelji kategorizacija prema prototipu, a to je *proširenje* (*extension*). Tuggy (1988:588–589) ističe da se sprega između kategorizacije prema prototipu i one prema *shemi* očituje u činjenici da su sva značenja, tj. sve različite uporabe povezane *shemom* prema čemu *shematski koncept* pokriva isto semantičko područje kao i bilo koje *oprimjerenje*, samo što su ona semantički detaljnija ili specifičnija.

Jedan i drugi mehanizam višestruko su povezani i predstavljaju ključne mehanizme ustroja složenih, visoko strukturiranih leksičkih kategorija. Langacker napominje da govornikovo konvencionalno znanje o značenjskoj strukturi neke višeznačne leksičke kategorije ne može biti ograničeno na tumačenje samo s pomoću jednog mehanizma. Značenja su najvjerojatnije rezultatom sprege mehanizama *razrade* i *proširenja* koje nije jednostavno razlučiti, a koji zajednički uvjetuju stvaranje višeznačnih leksičkih struktura. Naime, i mehanizam *razrade* i mehanizam *proširenja* inherentni su čovjekovim kognitivnim sposobnostima i predstavljaju složene mehanizme konceptualizacije koji se odražavaju u govornikovom jezičnom znanju. Langacker (2000:102) ističe da je u praksi teško razlučiti svezu između *razrade* i *proširenja*, napominjući da *oprimjerenje* kao rezultat *razrade* valja ujedno promatrati i kao poseban rezultat *proširenja*. On zaključuje da mehanizam *proširenja* treba promatrati u sprezi s *razradom*. *Proširenje* kategoriju usmjerava od prototipa »prema van«, dakle prema konceptualizacijama sve manje sličnima prototipu i udaljenijima od središta kategorije. *Razrada* je mehanizam koji kategoriju usmjerava »prema gore«, dakle prema stvaranju apstraktnog koncepta — *sheme* koji se nala-

⁸ Vidi Langacker 1987:369–386.

zi na višoj, apstraktnoj razini konceptualizacije i koji predstavljaju svojevrstan čimbenik »ograničenja« za proširenje kategorije omogućujući stvaranje tzv. *složenih umreženih kategorija*.⁹

Langacker (1987 i 2000:102) i Taylor (2003:465) na gotovo identičan način prikazuju spregu između mehanizma *razrade* i *proširenja*:

Prema tom crtežu može se pretpostaviti da je leksička jedinica u početku povezana samo s jednim konceptom koji je prototip A. Jezičnom uporabom govornik s obzirom na sposobnosti konceptualizacije proširuje koncept vezan uz leksičku jedinicu A na temelju *proširenja*. Tako dobivamo novo značenje ili značenjsku nijansu koje se odnosi na novi koncept B. Između A i B postoji sličnost, veća ili manja, a *proširenje* je bilo moguće zato što je govornik uočio svezu između postojećeg i novog koncepta. Proširenje između A i B implicira zajedničku apstraktnu konceptualnu svezu koja je ograničavajući čimbenik za proširenje kategorije na novu konceptualizaciju B. Taj je apstraktni ograničavajući čimbenik *shema* C kojoj su A i B *oprimjerenja*. Koncept B ujedno je rezultat *proširenja* i *razrade*.

Zanimljivu je kritiku Langackerova modela *složenih umreženih kategorija* dao Seto (2003). On napominje da je u Langackerovu modelu složenih umreženih kategorija *proširenje* (extension) bilo »rezervirano« isključivo za metaforičke pomake, a da je tek u svojim kasnijim radovima proširenje počeo promatrati i kao mehanizam uvjetovan metonimjskim pomacima.¹⁰ Stoga Seto (2003:204) ističe da ukoliko je proširenje isključivo me-

⁹ *Složena umrežena kategorija* rabimo kao termin za Langackerove pojmove *complex category* ili *network category*, a odnosi se na polisemne leksičke jedinice kojih se načela ustroja u okviru kognitivne lingvistike tumače na jednak način kao i kategorija jer je struktura jednih i drugih uvjetovana jednakim kognitivnim mehanizmima.

¹⁰ Usp. Langacker 1987:369–386, kada ističe govornikovo uočavanje *sličnosti* (similarity) između dvaju ili više elemenata, što je mehanizam koji je temelj metaforičkim pomacima.

taforičko, C može biti ograničavajući čimbenik širenja kategorije jer predstavlja shemu ili shematski koncept i za prototip A i za njegov metaforički proširak B, ali kada je B metonimijsko proširenje, tada C više nije zajednička shema jer je sveza između A i B temeljena na *bliskosti* elemenata stvarnoga svijeta pri čemu više ne postoji zajednički apstraktni mentalni konstrukt u obliku jedinstvenog shematskog koncepta. Kako bi potkrijepio svoju tvrdnju, Seto (2003:204) daje često citiran primjer rečenice *Ham sandwich is getting restless at table 20*. pri čemu se *ham sandwich* metonimijski odnosi na klijenta. Između »sendviča« i »klijenta« ne postoji apstraktni mentalni konstrukt koji ih povezuje, već isključivo referencijalna prostorno-vremenska bliskost u stvarnome svijetu. Međutim, taj Setov primjer metonimijske sveze isključivo je uporabno, tj. kontekstualno ostvarena metonimija jer sintagma *ham sandwich* u leksiku nije višeznačna. *Ham sandwich* u engleskome osim »sendvič sa šunkom« nema i značenje »klijent«. Ukoliko unutar leksičke kategorije postoje značenja koja su metonimijski ostvarena, tada također mora postojati apstraktni mentalni konstrukt kao konceptualni temelj koji omogućuje strukturalnu koherentnost kategorije. Dakle, i pri metonimijskim proširenjima, prema našem mišljenju, a što ćemo pokazati na primjerima leksičke građe, mora postojati *shema* kao zajednički semantički apstraktni temelj čitavoj kategoriji koja joj omogućuje da i dalje bude strukturirana cjelina. Smatramo da je u okviru ovoga rada teško dati cjelovit odgovor na pitanje sprege između prototipnog i shematskog ustroja leksičkih kategorija, ali pokušat ćemo barem naznačiti smjernice kojima bi trebalo ići u pronalaženju zadovoljavajućeg rješenja.

Vratimo li se na temeljne postavke prema kojima tumačimo načela strukturiranja polisemnih leksema u ovome radu a to su (i) postojanje strukturalno stabilnog dijela semantičke strukture i (ii) značenjskih nijansi kao jezično realiziranih *konceptualnih inovacija* – pokušat ćemo protumačiti; (i) razumijevanje ili prepoznavanje strukturalno stabilnog dijela semantičke strukture prema *prototipu* i *shemi* i (ii) tumačenje značenjskih nijansi kao rezultata *metaforički i metonimijski motiviranih proširenja, razrade*, tj. jednog i drugog.

Na primjerima nekoliko leksičkih jedinica hrvatskoga jezika koje tradicionalno rečeno pripadaju različitim vrstama riječi pokušat ćemo proniknuti u složenost i isprepletenost mehanizama ključnih za ustroj višeznačnih leksema kao *složenih umreženih kategorija*. Namjera nam je naznačiti svu složenost njihova međusobna utjecaja na stvaranje leksičkih kategorija.

3. Metafora i metonimija

U okviru kognitivne lingvistike (Lakoff—Johnson 1980, Lakoff 1987, Lakoff—Turner 1989, Sweetser 1990, Croft 1993, 2006, Gibbs 2002, Barcelona 2003, Radden 2003, Radden—Kövecses 1999, Brdar—Brdar-Szabo, 2004, i mnogi drugi) *metafora* i *metonimija* tumače se kao načela strukturiranja čovjekova konceptualnoga sustava, kao kognitivni procesi koji utječu na stvaranje novih koncepata s pomoću postojećih. Metafora i metonimija u okviru kognitivne lingvistike predstavljaju teme o kojima se već dugi niz godina sustavno i detaljno piše. Stoga ćemo u okviru ovoga rada istaknuti one vidove tumačenja koje smatramo bitnima za opis proširenja semantičkih struktura na temelju ta dva kognitivna procesa.

Metafora se tumači razumijevanjem jedne kognitivne domene s pomoću neke druge domene. Takve se dvije domene nazivaju *izvornom* i *ciljnom* domenom pri čemu *izvorna domena* predstavlja osnovu ili pozadinu za razumijevanje *ciljne domene*. Tako u često citiranim metaforama LJUBAV JE RAT ili VRIJEME JE NOVAC, LJUBAV I VRIJEME predstavljaju ciljne domene koje se razumijevaju u odnosu na RAT I NOVAC kao izvorne domene. Sveza između izvorne i ciljne domene temelji se na *sličnosti* koju govornici uočavaju između dva koncepta.

Metonimija se pak ostvaruje ne temelju konceptualne *bliskosti* koja vrlo često kao što smo na Setovu primjeru *ham sandwich* vidjeli, može biti stvarna, referencijalna. Međutim, u kognitivnoj lingvistici, metonimija se poput metafore tumači dijelom govornikova konceptualnoga sustava i omogućuje pristup jednom konceptu s pomoću drugoga unutar iste domene ili *matrice domena*. U rečenici *Filozofski fakultet nagradio je najbolje studente*, naziv *Filozofski fakultet* stoji umjesto dekana ili zaposlenika toga fakulteta, pri čemu je *Filozofski fakultet* zamjenski izraz za *Dekan (Zaposlenici) Filozofskoga fakulteta*. Bitna je razlika što se metonimija odvija unutar jedne domene, odnosno *matrice domena* kao skupa domena bitnih za profiliranje nekog koncepta.¹¹ Naime, većina se koncepata ne razumijeva samo u odnosu na jednu domenu, već u odnosu na *matricu domena* kao koherentnu strukturu pozadinskoga znanja potrebnu da bi se značenje nekog leksema profiliralo. Vidjet ćemo primjerice da se tipično značenje leksema *plod* koji će nam poslužiti za analizu profilira u odnosu na domenu 'biljaka' jer je plod dio neke biljke, domenu 'vremena' jer svaka biljka daje plodove u određeno vrijeme, tj. određeno godišnje doba, i na domenu 'prostora' — zemlja iz koje biljka raste bitna je za razumijevanje značenja *ploda*, što će potvrditi i neki izrazi u kojima se leksem pojavljuje. U pojedinim

¹¹ Vidi Langacker 1987:147 i dalje i usp. Lakoffov opis koncepta 'majke' (1987).

se radovima¹² odbacuje tumačenje metonimije kao procesa koji se odvija unutar *domene* ili *matrice domena*, a prednost se daje Lakoffovu *idealiziranom kognitivnom modelu* (ICM) koji premda je blizak Langackerovim domenama kao pozadinskim strukturama znanja, implicira i postojanje kulturoloških modela koji upotpunjuju govornikovo znanje, a nisu sadržani u samim domenama. To teorijsko razmimoilaženje nije ključno za analizu leksema u okviru ovoga, rada stoga ćemo se zbog jednostavnosti tumačenja zadržati na tumačenju metafore i metonimije u okviru *domena*, odnosno *matrice domena*. Bitno je istaknuti da kognitivni lingvisti smatraju da se metonimija ne objašnjava samo kao bliskost konceptata unutar iste domene, već i bliskošću domena koje tvore *matricu domena* u odnosu na koje se profilira značenje nekog leksema.¹³

Lakoffov primjer konceptualizacije 'majke' pokazuje da mnoge »tipove« majki poimamo metonimijski jer ističu jednu od domena važnu za razumijevanje koncepta 'majke'. *Biološka majka* primjerice ističe genetsku domenu kao bitnu za razumijevanje koncepta majke, *samohrana majka* ističe domenu '(bračne) sveze majke i oca djeteta', pri čemu se profilira da otac ne sudjeluje u odgoju djeteta, i dr. Kako napominje Croft (2006:321), metonimija podrazumijeva pomake s jedne domene na drugu unutar *matrice domena* ili s jednog koncepta na drugi unutar iste domene. To znači da se pri metonimiji ističe jedna domena unutar *matrice domena* ili jedan koncept unutar domene kao važniji za profiliranje značenja nekog leksema. Na odabranim primjerima pokazat ćemo kako su mnoge značenjske nijanse rezultatom metonimijskog proširenja jer ističu samo jedan od koncepta koji sudjeluju u profiliranju tipičnoga značenja.

Metaforička značenja polisemnih leksema prilično su prepoznatljiva: govornici znaju da se značenje leksema *čist* u *čista ljubav* ili *čista djeвица* ne odnosi na konkretnu čistoću kao u *čist tanjur* već se odnosi na neku »apstraktnu čistoću«. Metonimijski su pomaci slabije uočljivi jer se odvijaju unutar iste domene, a ne preslikavaju se na neku drugu, često apstraktnu domenu. Teško bi prosječan govornik hrvatskoga mogao objasniti promjenu značenja glagola *držati* u rečenicama *Ivan drži knjigu u ruci* i *Knjige držimo na polici* iako glagol *držati* zna upotrijebiti i u jednom i u drugom značenju. Razlog tomu je što je u drugoj rečenici došlo do metonimijskog proširenja tipičnoga značenja ostvarena u prvoj rečenici.

Premda je riječ o dvama različitim kognitivnim procesima, *metafora* i *metonimija* usko su povezane i u mnogim ih je slučajevima teško razlučiti.

¹² Vidi Radden—Kövecses 1999.

¹³ Lakoff 1987, Radden—Kövecses 1999 i posebno Croft 1993 i 2006.

Na primjerima odabrane leksičke građe pokazat ćemo da su metonimijska i metaforička proširenja međusobno toliko isprepletana da ih unutar leksičke jedinice ponekad nije jednostavno razlikovati, što se teorijski tumači čvrstom spregom između metafore i metonimije kao mehanizama koji se načelno razlikuju, ali između kojih postoji interakcija koja uvjetuje njihov zajednički utjecaj na širenje kategorije. Dapače, neki lingvisti ističu toliko čvrstu povezanost metafore i metonimije argumentirajući primjerima u kojima je teško razlučiti je li riječ o metonimijskom ili metaforičkom proširenju, pa se stoga često govori o *metonimijski utemeljenim metaforama*.¹⁴ U recentnijim radovima (Riemer 2001, Barcelona 2003, Goossens 1990, 2003 i Radden 2003) postavlja se pitanje nužnosti razdvajanja metonimijskih od metaforičkih procesa, opravdanosti njihova teorijskog i metodološkog razlikovanja jer se mnogi jezični izrazi mogu tumačiti kao rezultati metaforičkog i metonimijskog proširenja. Goossens stoga govori o *metaftonimiji* kao jedinstvenome procesu.

Temeljne smjernice u suvremenim tumačenjima metafore i metonimije kao kognitivnim procesima koji sudjeluju u konceptualizaciji, a time i u širenju semantičke strukture leksema valjalo je istaknuti kako bismo mogli upozoriti na njihovu ulogu i važnost u ustroju polisemnih struktura.

4. Analiza nekih polisemnih leksema u hrvatskome jeziku

Teorijska postavka od koje polazimo, a koju relativno detaljno razrađenu nalazimo kod Taylora (2003), jest ona prema kojoj između imenica, glagola i pridjeva postoji razlika u njihovu semantičku strukturiranju. Nominalni su koncepti (oni izraženi imenicama) prema Taylorovim tvrdnjama shematičnije ustrojani od onih izraženih glagolima, pridjevima ili prijedlozima.¹⁵ To zapravo znači da je *shema* ili *shematski koncept* u semantičkoj strukturi imenica kognitivno istaknutiji nego li kod glagola i pridjeva.

Na drugom mjestu u istoj knjizi Taylor ističe (2003:464): (...) *the schema serves to structure the knowledge of the instances, bringing them together into a coherent network*. Sukladno toj tvrdnji jasno je da su pridjevi i glagoli kao i imenice ustrojani prema postojećoj shemi te da je mehanizam *razrade* jednako relevantan i za imenice kao i za glagole i pridjeve. Dakle, nesumnjivo neka temeljna načela ustroja polisemnih leksičkih kategorija moraju biti identična jer su temeljena na istovjetnim kognitivnim procesima, a to su *mehanizam proširenja* — ustroj prema prototipu kao središtu strukture, i *mehanizam razrade* — ustroj prema shemi kao središtu strukture koji su vi-

¹⁴ Vidi Radden 2003.

¹⁵ Vidi Taylor 2003:140.

šestruko isprepleteni i međusobno uvjetovani.

Postavlja se, međutim, pitanje koliko polisemne leksičke kategorije koje u jeziku imaju različite funkcije kao imenice, glagoli i pridjevi i koje se sukladno tome različito ponašaju, iskazuju i neka specifična obilježja semantičkoga ustroja. Smatramo da postoji istovjetnost organiziranja imenica, glagola i pridjeva kao polisemnih leksičkih struktura, ali i različitost s obzirom na njihovo funkcioniranje unutar jezičnoga sustava.

Leksička građa (odabrane imenice, glagoli i pridjevi) hrvatskoga jezika poslužit će nam za dokazivanje i razradu polazišne teorijske pretpostavke.

4.1. Imenice

Dvije imenice odabrane za analizu jesu leksemi *plod* i *korijen*, koji oba imaju vrlo složenu semantičku strukturu. Svoj su metaforički dio semantičke strukture proširili na temelju dviju konceptualnih metafora LJUDI SU BILJKE i IDEJE SU BILJKE,¹⁶ pri čemu se podrazumijeva da su mnogi vidovi čovjekova života ili čovjekovih djelatnosti i aktivnosti poimaju s pomoću biljaka, odnosno dijelova biljaka.¹⁷ Mehanizam metaforičkog proširenja semantičkih struktura povezan je i s drugim, njemu sukladnim i načelno inherentnim mehanizmom, a to je pomak od konkretnog prema apstraktnom značenju pri čemu se podrazumijeva da se semantička struktura od konkretnih značenja (*plod kao dio biljke*) širi prema apstraktnim (*plod kao rezultat*). U okviru kognitivne semantike to se tumači kognitivnom istaknutošću konkretnih pojavnosti zbog njihove iskustvene i perceptivne bliskosti, za razliku od apstraktnih pojavnosti, koje se vrlo često poimaju i razumijevaju s pomoću tih prvih.¹⁸ Okvirno, tipična su značenja leksema *plod* i *korijen* »dio biljke«. Ona su konkretna značenja koja predstavljaju temelj za širenja semantičke strukture. Međutim, postavlja se pitanje je li tako definirano značenje dostatno da objasnimo ili razumijemo širenje semantičke strukture i njezin ustroj. Tipično značenje kako ga definira P. Violi (2000) trebalo bi u sebi nositi ili isticati tipične elemente prizora. Oni pred-

¹⁶ Vidi Lakoff—Johnson 1980 i Lakoff—Turner 1989.

¹⁷ Zanimljivu su analizu tih leksema provele S. Fulgosi i N. Tuđman Vuković 2000 ispitujući učestalost pojavljivanja ovih leksema u tipičnim i metaforičkim značenjima u HNK-u.

¹⁸ Vidi Sweetser 1990. Autorica ističe da su mnogi koncepti, što je i empirijski dokazano, univerzalni zbog perceptivne istaknutosti. Sweetser ističe da postoje velike korelacije između izvanjskog čovjekova iskustva i unutrašnjeg mentalnog i emocionalnog života. Tu tvrdnju dokazuje nizom metafora, kao npr. VIDJETI JE RAZUMJETI koje poslije razrađuju drugi lingvisti (Vidi npr. Gibbs 1999).

stavljaju strukture našega znanja koje služe kao konceptualna osnova za razumijevanje značenja nekog leksema.

Kada je riječ o leksemu *plod*, pozadinsko znanje za razumijevanje tipičnog značenja odnosi se na domenu 'biljaka'. No, tipično značenje profilira još jedan element pozadinskog znanja, a to je 'dio biljke koji je rezultatom nekog procesa'. Uz tipične rečenice u kojima se plod razumijeva kao »dio biljke«, npr.: *jabuka je plod; plod je ljeske lješnjak; orah je plod istoimenog stabla, sitan bobičasti plod koji podsjeća na rogač*, nalazimo i kontekstualna okruženja koja upućuju da je pozadinsko znanje u odnosu na koje se razumijeva tipično značenje leksema *plod* vezano uz određeni proces kojega je *plod* rezultat: *primorska višnja daje manji plod od kontinentalne, stablo jabuke dalo je krupne plodove, plod nastaje iz sjemena, plodovi su dozrjeli, plod stabla trešnje sazrio je, stabljika na kojoj plod raste* itd.¹⁹

'Dio biljke koji je rezultatom nekog procesa' kao pozadinsko znanje za razumijevanje tipičnog značenja u jezičnom se kontekstu ostvaruje glagolima *davati, nastati, sazrijeti, dozrijeti, rasti*, koji se svi u kontekstu s leksemom *plod* odnose na vrstu prirodnog procesa koji završava određenim rezultatom.

Plod se prvenstveno razumije kao »dio neke konkretne biljke«. Međutim, kontekstualna okruženja vrlo često profiliraju još jedan element znanja sadržan upravo u istaknutim glagolima, a to je da se u tipičnom značenju leksema *plod* profilira i 'proces koji završava rezultatom'. Zbog relativno velikog broja glagola koji se upotrebljavaju s leksemom *plod*, a koji profiliraju taj element prizora, jasno je da tipično značenje leksema *plod* tvore dvije vrste enciklopedijskih podatka: 'dio biljke' te 'rezultat procesa'. Tako određeno tipično značenje leksema *plod* upućuje ujedno i na tumačenje *shematskog koncepta* koji omogućuje strukturalnu koherentnost leksema. Koncept 'rezultat procesa' predstavlja *shemu* koja omogućuje stvaranje različitih *oprimjerenja* leksičke kategorije, a sadržana je i u tipičnom značenju leksema *plod*.

Tako su metaforička značenja »fetus« (značenje nastalo na temelju konceptualne metafore LJUDI SU BILJKE), i »rezultat neke djelatnosti ili aktivnosti« (značenje nastalo na temelju konceptualne metafore IDEJE SU BILJKE) mo-

¹⁹ Primjeri rečenica i kontekstualnih okruženja u kojima se pojavljuju odabrani leksemi uglavnom su temeljeni na HNK-u Zavoda za lingvistiku Filozofskoga fakulteta u Zagrebu i Riznici Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, kao i primjerima rečenica iz svakodnevne jezične uporabe. Napominjemo da su navedeni korpusi poslužili za pronalaženje ilustrativnih primjera kojima potkrepljujemo određene teorijske postavke. Provedena analiza ne predstavlja iscrpnu korpusnu analizu odabrane leksičke građe.

guća zato što predstavljaju *oprimjerenja* sheme 'rezultat procesa', a ujedno su metaforička proširenja tipičnoga značenja »dio biljke«. Značenje »fetus« odnosi se na 'rezultat procesa oplodnje', a »rezultat neke djelatnosti i aktivnosti« na 'krajnji ishod čovjekovih različitih oblika aktivnosti, rada, zalaganja itd'. Moguće je, stoga, zaključiti da su navedena značenja leksema *plod* istovremeno i *razrade* sheme i *proširenja* nastala metaforizacijom tipičnoga, konkretnoga značenja.

Tipično je značenje leksema *korijen* također »dio biljke«, što je vidljivo iz kontekstualnih okruženja kao npr.: *korijen biljke*, *korijen je drvoeta širok, zalijevam korijen biljke*, *korijen je virio iz zemlje* itd. Iz tih i njima sličnih primjera pokazuje se da je pozadinsko znanje za razumijevanje tipičnog, konkretnog značenja *korijen* vezano uz domenu 'biljaka'. Mnogo je manje primjera nego li za leksem *plod* koji bi isticali element prizora ključan za tumačenje sheme. Jedina kontekstualna okruženja koja bi mogla uputiti na tumačenje sheme, a da su kao enciklopedijski podaci sadržani u tipičnom značenju jesu: *biljka raste iz korijena*, *korijen omogućuje biljci da raste i razvija se*. Primjera kontekstualnog ostvarenja enciklopedijskih podataka 'rasta' i 'razvoja', ključnih za razumijevanje tipičnog značenje leksema *korijen*, a koje bismo povezali sa shemom, mnogo je manje nego onih koje smo pronašli kao poveznicu sheme i tipičnog značenja za leksem *plod*. Tako primjerice u Riznici pronalazimo najčešće *korijen* u značenju »dio biljke« u sintagmama koje opisuju njegova obilježja kao npr.: *razgranati korijen*, *razvijeni korijen*, *duboki korijen*. Nijedna od tih sintagmi ne upućuje na činjenicu da je korijen onaj dio biljke koji omogućuju biljci da raste i razvija se. Ako kao tipično značenje leksema *korijen* određujemo »dio biljke«, time ne upućujemo na mehanizme s pomoću kojih su ostvarene značenjske nijanse u sintagmama *korijeni obitelji*, *korijen problema*, *korijen znanstvene teorije*, *korijen kose/zuba/nokta*. Shema međutim ipak jest sadržana i u tipičnom značenju. Nekomu tko ne zna što je *korijen*, značenje će se riječi objasniti s pomoću koncepta 'rasta': korijen je ono što omogućuje biljci da raste, to je onaj njezin dio iz kojeg se ona razvija.

Shema leksema *korijen* je prepoznatljiva. Ona se lako definira parafrazom značenja *korijen* u sintagmama *korijen obitelji*, *korijen problema* i dr. U tim sintagmama značenje se leksema *korijen* može definirati kao »temelj, osnova, ishodište, začetak, iz kojega nešto nastaje, raste, rađa se«. U metaforičkim značenjima, ponovno mogućim na temelju konceptualnih metafora IDEJE SU BILJKE, LJUDI SU BILJKE, *korijen* ima značenje »temelj ili ishodište iz čega nešto nastaje« što potvrđuje *shemu* kao strukturalno stabilan dio polisemnoga leksema.

Odredivši tipična značenja i temeljna metaforička proširenja koja su

ujedno i vrlo jasna oprimjerenja shematskoga koncepta, postavlja se pitanje unutarnjeg ustroja polisemne strukture dvaju leksema. Budući da smo na samom početku rada istaknuli da je princip više ili manje temeljem prototipno ustrojenih polisemnih leksema, postavlja se pitanje koja bismo značenja ili značenjske nijanse definirali kao najudaljenija.

Prema *mehanizmu proširenja* koje podržava ustroj na temelju prototipa/ tipičnoga značenja, najudaljenija bi trebala biti ona koja su najmanje povezana s tipičnim značenjem i njemu najmanje slična.

Ukoliko smo *shemu* odredili kao koncept koji omogućuje polisemnim strukturama da budu koherentne cjeline, a prema Langackeru sva su značenja različita *oprimjerenja* sheme, pitanje je postoje li značenja koja su ipak slabije povezana sa shemom. Langacker ističe (1987:371) da je *shema* potpuno kompatibilna sa svojim *oprimjerenjima* te da ustroj članova *razradom* nije pitanje stupnjevitosti (principa više ili manje) kao kod *proširenja* koje je mehanizam ustroja prema prototipu. Međutim, ako su ta dva mehanizma rezultatom dvaju usko povezanih kognitivnih procesa, a Langacker to jasno napominje (1987:371), trebalo bi pretpostaviti da su neka oprimjerenja slabije povezana sa shemom jer su ujedno i rezultatom proširenja. Iz toga proizlazi da shematski koncept u nekim značenjskim nijansama nije jednako istaknut kao u drugima.

Za leksem *plod* to bi svakako bio izraz *plodovi mora*. Izraz *plodovi mora* teško povezujemo sa *shemom* koju smo definirali kao 'rezultat procesa', a još teže s tipičnim značenjem »dio biljke«. U toj je sintagmi *plod* konceptualno blizak ostvarenjima u sintagmama *plodovi zemlje*, *plodovi jeseni*. U tim dvjema sintagmama *plod* se odnosi na 'bilo koji dio biljke koji nastaje u prirodi u određenom vremenu i prostoru', a ne na 'rezultat nekog konkretnog procesa' kao što je npr. lješnjak rezultat dozrijevanja ljeske ili knjiga rezultatom konkretnoga rada. Naime, izrazi *plodovi mora* i *plodovi jeseni/zemlje* premda su naizgled slični, upravo se razlikuju prema mehanizmima nastanka i povezanosti s tipičnim značenjem. U sintagmama *plodovi jeseni* i *plodovi zemlje* značenjska je nijansa leksema *plod* poopćena. Značenje je i dalje »dio biljke«, ali ne znamo precizno koje. Značenjska se nijansa odnosi na »sve vezano uz biljke, a nastaje u određenom vremenu i prostoru«. Značenjska nijansa leksema *plod* u izrazima *plodovi zemlje* i *plodovi jeseni* metonimijski je proširena s obzirom na bliskost različitih domena unutar *matrice* domena koje predstavljaju više nužnih kognitivnih domena za razumijevanje određenog koncepta.²⁰ U tim se izrazima ističe samo jedna domena kao važna za profiliranje značenja leksema *plod*. Riječ je o

²⁰ Vidi Langacker 1987:147–182.

prostornoj (zemlja) i vremenskoj (jesen) domeni te njihovoj bliskosti jer *plod* u tim slučajevima nije rezultat zemlje ili jeseni, već neke biljke koja raste na zemlji ili u jesensko vrijeme. U tim se primjerima značenjska nijansa leksema *plod* odnosi se na sve (najčešće jest vezano uz konkretnu biljku, ali ne mora biti) što sazrijeva na nekom mjestu (*plodovi zemlje* – pri čemu se ističe domena prostora) ili u neko vrijeme (*plodovi jeseni* – pri čemu se ističe domena vremena) i razlikuje se od uporabe u rečenici *Lješnjak je plod ljeske* u kojoj je lješnjak konkretni plod neke biljke. Prema našem mišljenju, ta dva izraza odličan su primjer metonimijskog proširenja tipičnoga značenja profiliranjem značenjskih nijansi u odnosu prema jednoj od domena unutar matrice domena koje su potrebne za razumijevanje tipičnoga značenja leksema *plod*. Ta dva izraza pokazuju da unutar polisemne strukture metonimijska proširenja imaju jednako važnu funkciju kao i metaforička. Ona također predstavljaju vrlo specifična, ali u odnosu na shemu prepoznatljiva *oprimjerenja*, dakle rezultate mehanizma *razrade*. Time jasno potvrđujemo prije iznesenu sumnju u Setovu tvrdnju da kod metonimija koje nastaju referencijalnom, izvanjezičnom povezanošću bliskih elemenata kao kod primjera *ham sandwich* ne postoji jedinstven shematski koncept. Razlika između izraza *ham sandwich* i *plodovi jeseni/zemlje* semantički je jasna. Kao jedno od značenja izraza *ham sandwich* nijedan govornik engleskog jezika ne bi definirao »klijent«, dok bi svaki govornik hrvatskog jezika izraze *plodovi jeseni/zemlje* povezao s 'dijelom neke biljke koji nastaje u neko vrijeme ili na nekom prostoru'. U primjeru *ham sandwich* riječ je o referencijalnom značenju, trenutnom ostvarenju sintagme u određenoj jezično-komunikacijskoj situaciji. U primjerima *plodovi jeseni/zemlje* riječ je o izrazima koji su čvrsto uklopljeni u semantičku strukturu leksema *plod* i u kojima je značenje leksema *plod* prepoznatljivo. Sveza sa shemom, ali i s tipičnim značenjem, lako je uočljiva.

U izrazu *plodovi mora* leksem *plod* dodatno proširuje značenje i to metaforički jer se razumijeva u odnosu na posve novu domenu 'mora', koja nije dio matrice domena nužne za razumijevanje tipičnoga značenja leksema *plod*. U tom primjeru *plod* se odnosi na određena bića koja žive u moru, a koja tako nazivamo samo u kontekstu njihove pripreme za jelo. Smatramo da su ti izrazi dobri primjeri sprege metonimija i metafora, pri čemu se čini da je u ovom slučaju metonimija (*plodovi zemlje*) prethodila tako da je istakla prostornu povezanost i motivirala metaforičko proširenje u izrazu *plodovi mora* u kojem se *plod* profilira u odnosu na posve drugu prostornu domenu kao apstraktniji koncept.²¹ *Plodovi mora* prema na-

²¹ Primjer leksema *plod* dobro ilustrira slučaj u kojemu je metafora *plodovi mora* metonimijski motivirana izrazom *plodovi zemlje* u kojemu se značenjska nijansa lekse-

šem je mišljenju izraz koji je najudaljeniji od sheme ‘rezultat procesa’ i s njome se najteže povezuje.

Leksem *korijen* pokazuje slično načelo ustroja. Kao jedno od najudaljenijih značenja unutar semantičke strukture leksema *korijen* određujemo ono u sintagmama: *korijen nosa*, *korijen riječi*, *korijen broja*. Razlog tako dalekom smještanju tih značenjskih nijansi leksema *korijen* od središta njegove semantičke strukture taj je što se u ovom primjeru *korijen* ne povezuje sa shemom ‘temelj iz kojega nešto nastaje’, već s jedinim dijelom sheme kao njezinom još apstraktnijom inačicom koja bi se odnosila samo na ‘temelj’. Ove značenjske nijanse leksema *korijen* su udaljenije jer u njima *korijen* ne razumijevamo kao ‘ishodište procesa razvoja’, već ponovno samo kao ‘ishodište’ ili ‘temelj’. Naime, *nos*, *riječ* ili *broj* ne poimamo kao nešto što raste, razvija se ili nastaje iz nečega, za razliku primjerice od *noktiju*, *kose* ili *zuba*. Prosječan govornik ima predodžbu kako *korijen* — »dio biljke«, dakle kada se ostvaruje u tipičnom značenju, izgleda. Sličnu mentalnu predodžbu može imati i za *korijen kose*, ali vrlo teško za *korijen riječi/broja* ili pak *nosa*.

Sintagme *korijeni moje obitelji* i *narod s korijenom*, premda je riječ o metaforičkom proširenju koje se odnosi na apstraktne pojavnosti²², smještamo puno bliže središtu strukture. Razlog tomu jest što se u tim primjerima shema jasnije ističe, kao ‘temelj iz kojeg nešto nastaje ili se razvija’.

Ustroj višeznačne strukture imenica vrlo je jasno zadan *shemom* koja funkcionira kao strukturalno središte leksičke kategorije i njezin stabilni dio omogućujući širenje semantičke strukture. Time se potvrđuje Taylo-rova teza da su imenice kao leksičke kategorije jasno strukturirane prema mehanizmu *razrade*. *Shema* je ključna za razumijevanje značenja leksičke jedinice i kod imenica je prilično čvrsto kognitivno utemeljena, lako prepoznatljiva i razumljiva. Čak i one metaforički motivirane *značenjske nijanse* leksema koje su udaljenije od uobičajenih i učestalijih uporaba pokazuju da su ponovno vrlo čvrsto vezane s obilježjima shematskog koncep-

ma *plod* razumijeva ponajprije u odnosu na domenu prostora. Međutim, valja napomenuti da bi se *plodovi zemlje* moglo tumačiti i kao metafora jednako kao i *plodovi jeseni* u onim situacijama ili uporabama kada se u tim dvama izrazima *plodovi* ne bi odnosili na domenu biljaka, već na neku drugu domenu, kao npr. (...) *predstavljani su i plodovi zemlje, odnosno vino, kao i kulinarski specijaliteti* (HNK). Takvo tumačenje pokazuje da je odnos metaforičkih i metonimijskih proširenja konceptualno i semantički prilično složen te da ponekad ta dva mehanizma nije jednostavno razlučiti, o čemu je u radu već bilo riječi. Vidi Barcelona 2003 i Riemer 2001.

²² *Korijen riječi* ili *korijen broja* možemo odrediti i njihov je referent konkretan, *korijen naroda* ili *obitelji*, međutim, ne možemo uvijek precizno definirati jer ne postoje precizna i egzaktna mjerila.

ta. Tako sintagme *plod grube pustolovine*, *plod muke*, *plod bujne mašte* manje ili više precizno razumijemo u značenju »rezultat nekog procesa« bez obzira na konceptualno različite dopune u okviru kontekstualnog ostvarenja leksema *plod*. Jednako i rečenicu *To je vrelo korijen morala* ili izraze poput *sasjeći u korijenu*, *vući korijene iz nečega*, *pratiti nečije korijene* koji su semantički okamenjene fraze razumijemo vrlo jasno u značenju »temelj za nastanak nečega«.

Značenja koja smo definirali kao najudaljenija od središta semantičke strukture — *plodovi mora*, *korijen nosa*, *korijen riječi*, *korijen broja* — jesu ona u kojima poveznicu predstavlja jedan konceptualni dio temeljne sheme. To su one značenjske nijanse (u ovim primjerima metaforički motivirane) u kojima se *shema* ne razumije u svojoj cijelosti. U tim se primjerima *shema* razumije samo u odnosu na jedan njezin konceptualni dio; za *plodove mora* to je 'rezultat, nešto', a ne konkretni 'rezultat nekog konkretnog procesa'; za *korijen nosa*, *korijen riječi*, *korijen broja* to je 'temelj' ili 'osnova'. Koncept 'nastajanja' ili 'rasta' bitan za ustroj čitave sheme u tim sintagmama nije više kognitivno istaknut na način na koji je u *korijen kose* ili u apstraktnom metaforičkom ostvarenju, u *korijen problema*.

4.2. Pridjevi

Kao primjere za analizu odabrali smo dva pridjeva *čist* i *oštar*. Pridjevi se općenito tumače kao izuzetno višeznačne semantičke strukture zbog uvjetovanosti sintagmatskim strukturama, tj. imenicama s kojom se pojavljuju u kontekstualnom okruženju. Međutim, za razliku od nekih autora koji upućuju na to obilježje pridjeva kao polisemnih struktura²³, dakle kao kontekstualno uvjetovanoj pojavnosti, mišljenja smo da bez obzira na veliku uvjetovanost sintagmatskim odnosima mora postojati prepoznatljiv, konvencionalni dio semantičke strukture koji je ujedno relativno strukturalno stabilan i koji omogućava ustroj i širenje polisemne leksičke strukture. To smatramo temeljnim načelom ustroja svih višeznačnih struktura, a ne samo pridjeva pri čemu, dakle, pretpostavljamo da bi i pridjevi poput imenica morali posjedovati određeni stabilni dio semantičke strukture koji bi omogućavao strukturalnu koherentnost leksema.

Ustroj višeznačnih struktura pridjeva uvjetovan je istim mehanizmima kao i u imenica, dakle *širenjem* i *razradom*, tj. prema načelima prototipne i shematske organizacije. Međutim, postavlja se pitanje jesu li ta dva mehanizma tako lako uočljiva, odnosno možemo li sva značenjska ostvarenja

²³ Usp. gijomovski pristup semantičkoj strukturi pridjeva kod Moigneta 1981 i suvremenije pristupe Pustejovski i Boguraev 1996 te Paradis 2000.

pridjeva kao leksičkih kategorija relativno jednostavno razumjeti u odnosu na određeni *shematski koncept* kao što je to bio slučaj kod imenica.

Pridjevu *čist* i pridjevu *oštar* tipično je značenje konkretno. Pozadinsko znanje nužno za razumijevanje tipičnoga značenja leksema *čist* odnosi se na 'netaknutost, neuprljanost' najčešće *ruku, odjeće, predmeta i prostora*, konkretnih pojavnosti. *Oštar* u sintagmi *oštar nož* upućuje na obilježja noža kao predmeta (ponovno konkretne pojavnosti) na koji se možemo ozlijediti i koji zahvaljujući »oštrini« kao obilježju može rezati precizno, jasno, praveći čvrstu razliku između odvojenih dijelova. Sintagma koja je vrlo učestala, ali u kojoj je značenje leksema *oštar* prošireno u odnosu na *oštar nož* jest *oštar pas*. U toj sintagmi *oštar* ostvaruje metonimijski prošireno značenje, ali je kod govornika kognitivno čvrsto utemeljeno zbog učestalih natpisa »Pazi! Oštar pas!«. Naime, *oštar* u *oštar pas* jest metonimijski motiviran činjenicom da »oštrina« psećih zubi kao konkretnih pojavnosti stoji u zamjenu za obilježje ili karakteristike psa i možemo je povezati s metonimijom OBILJEŽJE ZA KATEGORIJU²⁴, što je ključno semantičko proširenje za razumijevanje ostalih metaforičkih proširenja leksema *oštar*. Čini se da se i uz *oštar nož* i *oštar pas* profilira i 'opasnost' kao dio prizora predstavljajući vrlo bitan dio konvencionalnoga znanja o tipičnom značenju leksema *oštar*. To se znanje ponajprije odnosi na činjenicu da obilježje 'oštrine' nečega predstavlja svojevrsnu 'opasnost' od ozljede ili nezgode. Premda je *oštar pas* učestala i kognitivno utemeljena sintagma, ona ne može biti tipično značenje leksema *oštar* jer predstavlja metonimijski prošireno značenje.

Pogledamo li kontekstualna ostvarenja u kojima se pojavljuju leksemi *čist* i *oštar*, vidjet ćemo da je njihov raspon vrlo raznolik, a značenjske se nijanse obaju pridjeva razumijevaju u odnosu na vrlo različite domene.

Tako se *čist* ostvaruje u sintagmama poput: *čista djeвица, čist papir, čist rez, čist zemljišni izvadak, čista petica, učinio je to iz čistoga mira, čisto zlato, pila je čisto vino* i mnogim drugima. *Oštar* se ostvaruje u sintagmama poput: *oštar kritičar, oštar prosvjed, oštar udarac, oštar prekršaj, oštar zavoj, oštri stavovi, oštra slika, oštar zvuk, oštar zaokret, oštar vonj* i dr. Već je na prvi pogled vidljiva velika raznolikost kontekstualnih okruženja u kojima se oba leksema pojavljuju, što uvjetuje mnogo veću heterogenost njihovih

²⁴ Vidi Radden i Kövecses 1999:35 i usp. Peirsman i Geeraerts 2006 koji navode metonimiju CHARACTERISTIC FOR ENTITY. Obilježje ili svojstvo može se razumjeti i kao dio neke cjeline jer se kategorija vrlo često definira upravo prema njezinim temeljnim obilježjima pri čemu se ona nužno razumiju kao dio kategorije. Kod leksema *oštar* smatramo da je to vrlo bitan dio njegove konceptualizacije. Obilježja oštrog predmeta poslužila su za daljnji semantički ustroj leksema.

semantičkih struktura nego li je to bio slučaj za lekseme *plod* i *korijen*. No, i dalje smo mišljenja da bez obzira na veću razgranatost i raznolikost semantičkih struktura pridjeva mora postojati jedinstvena shema koja omogućuje koherentnost strukture i međusobnu povezanost značenja i značenjskih nijansi.

Leksemu *čist* shema bi bila 'netaknut, izvoran, onakav kakav bi trebao biti u svojoj naravi'. Razradom nastaju *oprimjerenja* koja su ujedno metaforički motivirana značenja kao u sintagmama *čista ljubav*²⁵, *čista djevica*, *ostati čistih ruku*. U tim se sintagmama značenje leksema *čist* profilira u odnosu na domene 'morala' i 'osjećaja', a *čist* razumijeva u značenju »moralno neukaljan«.

No, kod značenjskih nijansi kao *čist papir*, *čisto vino*, *čist zemljišni izvadak* nije jednostavno protumačiti mehanizme njihova nastanka. I u ovim sintagmama značenjske nijanse leksema *čist* mogu se tumačiti u odnosu na *shemu* koja i dalje ostaje relativno prepoznatljiva. Ponovno ju je moguće definirati kao 'izvoran, onakav kakav bi trebao biti po svojoj naravi'. Kod tih i njima sličnim primjerima antonim leksemu *čist* nije *prljav* kao u ostvarenjima tipičnoga značenja. Ne može ih se povezati ni s metaforičkim značenjima »moralno neukaljan«. Antonimi leksemu *čist* u navedenim sintagmama različiti su: *ispisan*, *pomiješan*, *neispravan*. Ti primjeri pokazuju širok raspon različitih značenjskih nijansi leksema *čist* koje se sintagmatski ostvaruju s različitim imenicama, a koje se sve odnose na konkretne pojavnosti (vino, papir, zemljišni izvadak). Pitanje je naravi semantičkog pomaka tih značenjskih nijansi. Je li riječ o metaforičkim ili metonimijskim pomacima, ili pak o sprezi jednog i drugog procesa. Smatramo da je u tim primjerima došlo do, već kod imenice *plod* istaknute, vrlo prožete sprege između metonimijskog i metaforičkog pomaka u konceptualizaciji leksema *čist*. Ono što bismo mogli smatrati ključnim za razumijevanje proširenja semantičke strukture pridjeva *čist* jest način kategoriziranja čistoće. Čistoća je kategorija koja je stupnjevito ustrojena pri čemu mislimo da ono što osoba A kategorizira kao čisto ne mora kategorizirati i osoba B. Osoba B to može kategorizirati kao »prljavo«, »ne baš čisto«, »relativno čisto«, itd. Dakle, leksem *čist* može se odnositi na čitavu skalu različitih stupnjeva čistoće, odnosno izvornosti ili netaknutosti nekog predmeta. To možemo povezati s Raddenovim i Kövecsesovim (1999:31–32) *skalarnim (stupnjevitim) metonimijskim modelom* prema kojemu cjelina stupnjevitog ustroja neke kategorije može stajati za neki njezin (gornji ili donji) dio. Iz toga bi proizlazilo da *čist* ne mora uvijek značiti »u potpunosti

²⁵ Ta je sintagma različita od izraza *učiniti nešto iz čiste ljubavi*, o kojemu će kasnije u radu biti više riječi.

sti netaknut«, kao »neprljav« ili metaforički »neukaljan«, već može stupnjevito označavati 'djelomičnu, malu, priličnu, popriličnu i potpunu netaknutost'. Izraz *čist stan* za govornike može se profilirati u odnosu na različite prizore s obzirom na stupnjevito razumijevanje čistoće kao izvanjezične pojavnosti. *Skalarni (stupnjeviti) metonimijski model* mogao bi se tumačiti osnovom za značenjske nijanse koje se ostvaruju u vrlo raznorodnim sintagmama kao *čist papir*, *čisti izvadak*, *čista petica*, *čisto vino*, *čista istina*. *Čist papir* je onaj koji nije ispisan. Čak bi i jedno slovo na papiru moglo utjecati na to da takav papir ne nazovemo *čistim*, a da pri tom ne mora biti »prljav«. *Čista petica* upravo je onakva kakva bi trebala biti prema našim očekivanjima i razlikujemo je primjerice od *poklonjene petice*, u kojoj postoje primjese nečeg što je ne čini »čistom«. Te značenjske nijanse različita su *oprimjerenja* sheme 'izvoran, onakav kakav bi trebao biti po svojoj naravi'. Ujedno su i metaforički motivirana proširenja, što posebice dolazi do izražaja u izrazima *čista istina* ili *čista petica* kod kojih se 'nečistoća' odnosi na vrlo apstraktne pojavnosti kao što su kriteriji prema kojima se može zaslužiti 'čista petica' ili stupanj laži koji utječe da nešto nije 'čista istina'.

Smatramo da je metonimijska motiviranost bitno utjecala na te značenjske nijanse. *Čisto vino* nije ono koje je neuprljano na isti način kao *čist tanjur*. *Čisto vino* jest »bez vode«, *čist papir* jest »bez ispisanog slova«, i u tim nam se primjerima čini da su značenjske nijanse ostvarene na principu *skalarnog (stupnjevitog) metonimijskoga modela* jer se *čist* u sintagmama s *vinom* i *papirom* odnosi na jedan od mogućih stupnjeva 'netaknutosti'. U kontekstualnim okruženjima u kojima se ostvaruje tipično značenje kao npr.: *čiste ruke*, *čista košulja*, *čist tanjur*, *čist* se razumije u odnosu na više ili manje potpunu 'netaknutost', bez konkretne prljavštine i mrlja. Zasigurano su i drukčija tumačenja moguća, ali smatramo da je bez sumnje riječ o vrlo složenim i međusobno povezanim mehanizmima koji su utjecali na širenje semantičke strukture.

Značenjske nijanse odnosno *konceptualne inovacije* leksema *čist* bez obzira na različite smjerove metaforičkih ili metonimijskih pomaka većinom se razumiju u odnosu na relativno prepoznatljivu shemu kao središte semantičke strukture predstavljajući ujedno i njezina lako prepoznatljiva *oprimjerenja*. Mnoge druge metonimijsko-metaforički proširene značenjske nijanse koje se ostvaruju u različitim kontekstualnim okruženjima poput *čist pristup temi*, *čisti ton*, *čist odnos* razumijemo također u odnosu na shemu 'onakav kakav bi trebao biti po svojoj naravi'.

Pridjev *čist* pokazuje da i pridjevi mogu biti prilično jasno shematski ustrojeni te da se značenjske nijanse mogu prepoznati kao *oprimjerenja* određene sheme. Time ističemo da sprega metonimijskih i metaforički

proširenja ne mora nužno dovesti do slabljenja kognitivne istaknutosti određene sheme.

Izrazi *učiniti iz čistog sažaljenja/ljubavi*, upućuju na semantički okamenjene izraze. Značenje je leksema *čist* u ovim izrazima udaljenije od ostalih značenjskih nijansi jer *čist* u tim izrazima teže povezujemo sa shemom i s tipičnim značenjem. *Čist* u tim izrazima znači »potpun«, »jasan«, »prav« i konceptualna je sveza sa shemom teže uočljiva nego li u nekim drugim značenjskim nijansama. To tumačenje, međutim, ne vrijedi za izraz *iz čista mira*, koji znači »odjednom«, »ničim izazvan«, pri čemu je značenje leksema *čist* motivacijski još teže povezati bilo s tipičnim značenjem bilo sa shemom, budući da je leksem *čist* postao semantički izbljedjelom sastavnicom okamenjenog izraza.²⁶

Leksem *oštar* pokazuje nešto drukčije mehanizme ustroja. Njegova se semantička struktura širi od konkretnih značenja koja se odnose na 'oštrinu' predmeta pa do vrlo udaljenih i raznolikih kao npr. *oštar dojam*, *oštar glas/zuj/zvižduk*, *oštar rez*, *oštar signal*, *oštra slika*, *oštar prekršaj*, *oštar um*. Svi su ti primjeri leksema *oštar*, njegova metaforički uvjetovana proširenja, koja su prema našem mišljenju omogućena metonimijskim pomakom OBIJELJEŽJE ZA KATEGORIJU. Obilježje ili svojstvo »oštrog« predmeta jest da jasno može dijeliti ili razdvajati cjelinu na više dijelova, pri čemu su oni međusobno precizno odvojeni. Obilježje ili svojstvo »oštrog« predmeta poslužilo je kao konceptualni temelj za daljnje širenje semantičke strukture leksema *oštar*, a sve navedene značenjske nijanse metaforički su motivirane. Koncept 'preciznosti' ili 'jasnoće' vrlo je stabilan dio semantičke strukture pridjeva *oštar* i velik se broj značenjskih nijansi može tumačiti kao oprijemljenja sheme 'preciznosti', 'jasnoće'. U većini je gore navedenih primjera *oštar* zamjenjiv s *jasan* ili *precizan*. Koncept 'preciznost' mogao bi se protumačiti kao *shema* koja omogućuje semantičku koherentnost leksema jer funkcionira kao temeljna konceptualna poveznica velikog dijela značenjskih nijansi leksema *oštar*. Primjerice *oštar um* odnosi se na jasnoću i preciznost misli, *oštra slika* na jasnoću slike, *oštar rez* na jasnoću i preciznost odvajanja, *oštar zvižduk* i *oštar zrak* razumijemo u odnosu na domene 'sluha' i 'njuha' kao nešto što precizno raspoznajemo. Time pokazujemo da je

²⁶ Usp. Aitchinson i Lewis 2003:253–265. U tom članku autori navode da je jedan od bitnih mehanizama u nastanku polisemije i slabljenje ili blijeđenje značenja, što se povezuje i s procesom gramatikalizacije u nekim slučajevima. Leksem *čist* pokazuje upravo takvu vrstu semantičkog pomaka od tipičnog značenja prema udaljenim, rubnim značenjima koja više ne sadrže obilježja tipičnog, koje je ujedno semantički i najbogatije značenje. Smatramo da bi se taj mehanizam trebao osim s gramatikalizacijom povezati i s Guillaumeovim pojmom *subdukcije*, koji se također odnosi na pomake od semantički punih ostvaraja prema semantički slabijim.

i kod pridjeva shema kognitivno istaknuta i funkcionira kao stabilan dio semantičke strukture koji održava koherentnost polisema.

Međutim, izgleda da je *oštar* u *oštar pas* osim profiliranog koncepta ‘opasnosti’ profilirao i neke druge enciklopedijske podatke koje zamjećujemo u metaforički motiviranim značenjskim nijansama u sintagmama *oštar kritičar*, *oštar prosvjed*, *oštar sukob* u kojima se profiliraju ‘grubost’, ‘neugoda’, ‘odrešitost’. Povezanost enciklopedijskih podataka relevantnih za tumačenje tipičnoga značenja i sheme, koji sudjeluju u stvaranju značenja leksema *oštar* vidljiva je primjerice u sintagmi *oštar odgovor* u kojoj se *oštar* odnosi na precizan i jasan odgovor, ali zasigurno profilira i ‘nelagodu’ i ‘grubost’, a odnosi se na percepciju primatelja toga odgovora.

Premda smo krenuli od postavke da su pridjevi shematski slabije ustrojani te da shema nije kognitivno istaknuta kao u imenica, na primjerima pridjeva *čist* i *oštar* pokazali smo da je i za pridjeve *razrada*, tj. ustroj prema shemi relevantan mehanizam višeznačne organizacije. Iako su u nekim primjerima kognitivno slabije utemeljene, većina se značenjskih nijansi obaju pridjeva može povezati sa shemama. Dapače, kod pridjeva *čist* velik je broj značenjskih nijansi rezultatom i metonimijsko-metaforičkih proširenja (*čisto vino*, *čist papir*, *čista petica*), ali je ujedno i rezultatom *razrade*. Velik broj značenjskih nijansi razumije se u odnosu na shemu ‘onakav kakav bi trebao biti, netaknut, izvoran’. No, velika sintagmatska uvjetovanost pridjeva »zamagljuje« prepoznatljive korake toga procesa, s jedne strane i uvjetuje stvaranje semantički okamenjenih i izraza (*iz čistog mira*) koje ponekad teško možemo povezati sa stabilnim središtem strukture.

Oštar pokazuje da pridjevi upravo zbog sintagmatske raznolikosti nijansiraju značenja do teško prepoznatljivih motivirajućih sveza (*oštar prekršaj*). No, oba pridjeva potvrđuju da bez obzira na uzajamno uvjetovana isprepletena metonimijska i metaforička proširenja, u mnogim primjerima značenjske nijanse povezujemo s jedinstvenom, prepoznatljivom shemom, pri čemu se podrazumijeva da su značenjske nijanse ujedno rezultatom proširenja i *razrade*.

Međutim, pridjev *oštar* potvrđuje našu pretpostavku da značenjske nijanse ne moraju biti istovremeno rezultatom *razrade* i proširenja kao međusobno uvjetovanih i povezanih mehanizma.²⁷ Iako na odabranim primjerima imenica razdvojenost proširenja i *razrade* nije bila tako uočljiva, pridjev *oštar* upućuje na tu mogućnost tumačenja načela ustroja polisemnih

²⁷ Langacker 1987:371 napominje da se su *razrada* i proširenje dva načina kategorizacije koja su inherentno povezana i koja se mogu opisati kao dva vida jedinstvenoga fenomena.

leksema. Značenjske nijanse leksema *oštar* ostvarene u sintagmama *oštar pas* i *oštar protivnik/kritičar* pokazuju da enciklopedijski podaci koji se profiliraju u tipičnom značenju, kao i oni relevantni za ustroj sheme mogu više ili manje biti istaknuti u nekoj od značenjskih nijansi leksema. Enciklopedijski podatak 'oštrine psećih zubi' metonimijski je uvjetovao stvaranje nijanse *oštar* u *oštar pas*, a ona se pak metaforički pomaknula prema razumijevanju nekoga kao »grubog«, »neugodnog« u *oštar protivnik/kritičar*.

Tako se može postaviti pitanje na koji je način *oštar* u *oštar pas* povezan sa shemom 'jasan, precizan'. Možemo reći da je u toj sintagmi značenje pridjeva *oštar* samo rezultatom metonimijskog proširenja, ali ne i rezultatom razrade shematskoga koncepta. Usporedimo li sintagme *oštar pas* i *oštra slika* ili *oštar um*, uočiti ćemo svojevrsnu izdvojenost značenjske nijanse prve sintagme leksema *oštar* u odnosu na nijanse u drugim dvjema sintagmama. Naime, *oštar* u *oštra slika* i *oštar um* tumačimo kao bliskije povezane značenjske nijanse u odnosu prema nijansi ostvarenoj u sintagmi *oštar pas*. Koliko god nismo sigurni u ispravnost takva tumačenja, ono bi moralo biti valjano jer smo na samom početku rada postavili pitanje moraju/jesu li značenja ili značenjske nijanse rezultatom proširenja, razrade ili i jednog i drugog odjednom. Na primjerima *oštar pas*, *oštar protivnik/kritičar*, *oštar sukob* i dr. moglo bi se zaključiti da ne mora postojati nužna povezanost sa shemom, odnosno da su to metonimijsko-metaforička proširenja tipičnoga značenja. Čini se da je shema 'jasnoća, preciznost' slabije istaknuta u tim sintagmatskim ostvarenjima leksema *oštar*, a da su mnogo više istaknuti enciklopedijski podaci 'opasnost', 'grubost'.

Objašnjenje za odvojenost dvaju mehanizama pri ustroju pridjeva kao polisemnih leksema moglo bi biti u njihovoj naravi kao vrsti riječi i načinu funkcioniranja u jeziku. Pridjevi kao vrsta riječi u sintagmatskim se strukturama tipično pojavljuju u sprezi s imenicama koje modificiraju i dopunjuju njihovu semantičku strukturu. U svojim radovima Geeraerts (1993), Paradis (2000) i Dunbar (2001) na različite načine govore o konceptualnoj nejasnosti pridjeva koji tek imeničkom podrškom dobivaju svoju semantičku punoću. Ostvarenje semantičke cjelovitosti prema našim se pretpostavkama, a što smo pokušali naznačiti samom analizom, ostvaruje sintagmatskim ujedinjavanjem sa semantički vrlo raznorodnim imenicama. Svaka imenica ističe određeni element konceptualnog sadržaja pridjeva, aktualizira neki od enciklopedijskih podataka koji sudjeluju u oblikovanju značenjske strukture pridjeva. Zbog toga bi se polisemna struktura pridjeva mogla tumačiti heterogenijom od strukture imenica, upravo iz razloga što neke imenice ističu enciklopedijske podatke koji sudjeluju

ju u oblikovanju *sheme*, druge pak ističu one koji sudjeluju u oblikovanju *tipičnoga značenja*.²⁸ Time možemo obrazložiti zašto su nijanse ostvarene u sintagmama *oštar rez*, *oštar zvuk*, *oštra slika*, *oštar um* semantički bliskije u odnosu na *oštar pas*, *oštar kritičar*, *oštar prosvjed*, *oštar zagovornik*, koje su pak međusobno povezanije.

Iz toga slijedi da strukturalno stabilni dio pridjeva kao polisemnih kategorija nije jednostavno definirati. Može se pretpostaviti da u nekim ostvarenjima pridjeva *shema* preuzima ulogu strukturalno stabilnog dijela leksema, a u drugima *tipično značenje* te da je nepredvidljivo kojim će mehanizmom neka nova značenjska nijansa biti povezana s ostatkom strukture.

4.3. Glagoli

Glagoli bi prema Taylorovim tvrdnjama trebali biti shematski najlabavije ustrojani. Dva glagola koja su nam poslužila za ilustraciju jesu *držati* i *voditi*. Oba glagola imaju zajedničko semantičko-sintaktičko obilježje, a to je da u svom tipičnom značenju profiliraju argumentnu strukturu koju čine X (najčešće čovjek i u ulozi agensa koji je nadređen), Y (čovjek ili predmet u ulozi pacijensa koji je u podređenom odnosu prema X) i Z (najčešće ruka kao sredstvo u ulozi instrumenta s pomoću kojeg se izražava odnos između X i Y i mogućnost da X s pomoću Z rukuje, manipulira Y-om).

Glagol *držati* tipično značenje ostvaruje u sintaktičko-semantičkim strukturama kao npr. *Ivan drži Mariju za ruku* ili *Ivan drži knjigu u ruci*. Glagol *voditi* tipično značenje ostvaruje u sličnim strukturama *Majka vodi dijete za ruku*, ili u onima gdje argument Z nije jezično artikuliran ili nije »ruka«, kao npr. *Majka vodi dijete u kino*, i *Ivan vodi psa u šetnju*. Glagol *voditi* u tipičnom značenju podrazumijeva kretanje od točke A do točke B, a X određuje kretanje ili usmjerava Y s pomoću ili bez Z. Glagol *držati* u tipičnom značenju podrazumijeva statičan neposredan odnos između X i Y posredstvom Z, pri čemu X usmjerava Y. Tipično značenje i jednog i drugog glagola profilira odnos između X i Y posredovan rukom (iako se kod glagola *voditi* rijetko jezično artikulira), pri čemu je kod obaju glagola X nadređen Y. Glagol *voditi* u tipičnom značenju profilira i usmjeravanje kretanja.

Tako sintaktičko-semantički definirani koncepti dvaju glagola pokazuju koja obilježja čine osnovu ne samo tipičnoga značenja, već mogu poslužiti i za tumačenje *shematskog koncepta*. Takvo tumačenje *sheme* blisko je

²⁸ Vidi Taylor 2003:465.

Tuggyevu (1988) primjeru glagola *run*. Izrazi *boy runs* ili *dog runs* povezani su sa shemom koja se odnosi na 'linearno kretanje živih bića kružnim pokretima udova'. Iz tog je Tuggyeva primjera vidljivo da *shemu* glagola *run* tvori koncept 'kretanja' i koncept 'živih bića' koje se odvija u prostoru, što Tuggy ne ističe, ali je bitno za razumijevanje ostalih značenjskih nijansi glagola *run* kao u *river runs*. *SHEME* glagola *držati* (statični odnos uzročnosti X-a nad Y-om) i *voditi* (dinamički odnos uzročnosti X-a nad Y-om) definirali smo kao strukturu nekoliko koncepata koji se ostvaruju kao različiti argumenti u različitim sintaktičkim strukturama. Pri tome ističemo da za razliku od Tuggya, sheme glagola *držati* i *voditi* tumačimo općenitije tako što smo isključili argument Z (ruku) kao konceptualnu sastavnicu sheme. Kao što ćemo na primjerima značenjskih nijansi glagola *voditi* vidjeti, Z se jezično ne mora artikulirati ni u tipičnom, konkretnom značenju. Nijedna druga značenjska nijansa glagola *voditi* i *držati* ne profilira Z kao instrument bitan za rukovanje nekime ili nečime ili usmjeravanje nečijega kretanja.

Tipično značenje obaju glagola jest ono u kojem se koncepti odnose na konkretne pojavnosti, a značenja se profiliraju u odnosu na *matricu* domena — domenu 'prostora', domenu 'uzročnosti'²⁹, a *voditi* tipično značenje profilira još i u odnosu na 'kretanje'. Osim toga *tipična značenja* obaju glagola potvrđuje Langackerovu tvrdnju da su *oprimgjerenja* detaljnija od *sheme* te da konceptualno upotpunjuju shemu. Npr.: *Ivan drži Mariju za ruku* i *Majka vodi dijete u kino*.

Značenja koja tumačimo kao udaljenija od tipičnog ona su u kojima se nisu ostvarili svi elementi sintaktičko-semantičke strukture, tj. nisu se konceptualno, a ni jezično artikulirali svi argumenti, a i dalje su se uglavnom razumijevala u odnosu na domene 'prostora' i 'uzročnosti' kao primjere u rečenicama:

²⁹ Lakoff i Johnson 1980:69–76 posebnu pozornost posvećuju 'uzročnosti', koju smatraju jednim od temeljnih ljudskih koncepata a predstavlja jedan od koncepata koji ljudi najčešće koriste za orgniziranje fizičkih i kulturoloških relanosti. Koncept 'uzročnosti' oni tumače kao iskustveni *gestalt*, kao skup različitih sastavnica koje ljudi ne percipiraju pojedinačno, već kao cjelinu koju te sastavnice tvore. Lakoff i Johnson napominju da se već u dječjoj dobi pokazuje naše razumijevanje 'uzročnosti'. Djeca vrlo rano usvajaju taj koncept sposobnošću da neposredno rukuju nečime i time neposredno utječu na ishod situacije usvajajući istovremeno i sve sastavnice koje tvore koncept 'uzročnosti' iako ih nisu svjesni. Prototipni primjer 'uzročnosti' jest neposredno rukovanje agensa i time utjecaj na pacijensa posredstvom instrumenta. Načelom rodbinske sličnosti kategoriji 'uzročnosti' mogu pripadati svi manje tipični, ali slični slučajevi (kada instrument nije iskazan, kada je riječ o radnjama koje su udaljene, neželjena aktivnost agensa i mnoge druge).

- (1) *Ručnike držimo na najvišoj polici.*
- (2) *U koloni treba držati razmak.*
- (3) *Krenula je stazicom koja je vodila prema crkvi.*
- (4) *Moja baka vodila je godinama trgovinu mješovitom robom.*

U rečenicama (1)–(4) premda se značenje obaju leksema uglavnom profilira u odnosu na domenu ‘prostora’, kao i domenu ‘uzročnosti’, zamjetljiva su metonimijska i metaforička proširenja. U rečenici (1) očit je metonimijski pomak koji se ostvaruje unutar domene ‘prostora’, a temelji se na prostornoj bliskosti između dviju pojavnosti. Ono što držimo u rukama, smještajući na neko mjesto u prostoru i dalje konceptualiziramo prema uzročnom odnosu X i Y, samo što se izgubio argument Z. Rukovanje *agensa* (mi) *pacijensom* (ručnici) i dalje ostaje jasno izraženo u rečenici premda ne postoji između njih neposredna veza s pomoću *instrumenta* (ruke).

U rečenici (2) nailazimo na dodatno semantičko proširenje omogućeno prethodnom metonimijom koja se ostvarila gubljenjem argumenta Z/ instrumenta (ruke). Uz domenu ‘prostora’, vidljivo je da se glagol *držati* u tom primjeru razumije i u odnosu na domenu ‘kontrole nad nekim ili nečim’. Taj metaforički pomak koji se ostvaruje profiliranjem značenja glagola *držati* u odnosu na novu, apstraktnu domenu ‘kontrole’, bitan je za tumačenje mnogih drugih značenjskih nijansi toga glagola. Tako u izrazu *držati nekoga na distanci / u šaci*, značenje se leksema *držati* ne profilira više u odnosu na domenu ‘prostora’. Domena ‘kontrole’ bitna je za tumačenje značenja glagola *držati*, a domena ‘prostora’ zamijenjena je novom, još apstraktnijom domenom, onom ‘međuljudskih odnosa’. U izrazima *držati predavanjelgovor* od svih navedenih domena, jedina koja ostaje relevantna za profiliranje značenja jest domena ‘kontrole’. To metaforičko proširenje glagola *držati* valja usporediti s metaforom koju navodi Lakoff: *Uzročnost je kontrola nad predmetom u odnosu na agens*.³⁰ U svim se tim značenjskim nijansama metaforička proširenja temelje upravo na spomenutoj konceptualnoj metafori.³¹

Primjeri (3) i (4) vezani uz leksem *voditi* pokazuju sličnu spregu metonimijskih i metaforičkih proširenja, a temelje se na primjeru *Majka vodi dijete u kino* gdje se *voditi* profilira u odnosu na domene ‘prostora’, ‘kretanja’ i ‘uzročnosti’, a pri čemu nije kognitivno i jezično artikuliran argument Z (ruka). U primjeru (3) nadređeni element, *agens* nije više »živo biće«, već

³⁰ Vidi na <http://cogsci.berkeley.edu>: Causation is Control Over an Object Relative to a Possessor.

³¹ Vidi Lakoff — Johnson 1980 i Tuggy 1988.

»staza«. 'Uzročnost' se u tom primjeru ne odnosi na agens kao živo biće, već postaje neživim bićem. Dakle, metaforički pomak očituje se u prijenosu s X kao živog bića koje usmjerava nečije kretanje u prostoru, na stazu kao neživo. U primjeru (4) gube se domene 'prostora' i 'kretanja', a 'uzročnost' (X je nadređen Y) metaforički se razumije u odnosu na domenu 'kontrola' (X kontrolira Y). U tom primjeru važna za profiliranje značenja leksema *voditi* je domena 'posjedovanja'. Tako bismo značenjsku nijansu koja se ostvaruje u primjeru (4) mogli protumačiti kao metaforički ostvarenu nijansu i to upravo na temelju konceptualnog povezivanja domene 'posjedovanja' i 'kontrola': baka koja posjeduje trgovinu, ima kontrolu nad njom zadržavajući ulogu *agensa*, a trgovina *pacijensa*. Izgubila se, međutim, uloga *instrumenta* – ruke – ali čini se da taj koncept nije presudan za širenje značenjske strukture i održavanje njezine koherentnosti.

Smatramo da su metonimijsko-metaforički pomaci koji su uočljivi u primjerima (1)–(4) temeljni za daljnje tumačenje mehanizama semantičkoga ustroja obaju glagola. Metonimijski pomaci očit su kada se pri profiliranju značenjske nijanse gubi jedan od koncepata koji je bitan za ustroj pozadinske strukture znanja.

Naime, domena 'uzročnosti' ključna je za profiliranje *tipičnih značenja* obaju glagola, a kao cjelovita se struktura u ovim dvama glagolima jezično realizira postojanjem tri argumenta, odnosno tri semantičke uloge. Gubitak ili slabljene jednog koncepta, tj. argumenta (*instrumenta*, najčešće), uvjetuje stvaranje metonimijski motiviranih značenjskih nijansi kod glagola *držati*: *ručnike držim na polici, držati dijete na koljenima, posuđene knjige i dalje je držala kod sebe*. U svim tim primjerima matrica domena u odnosu na koju se razumije značenja glagola ostaje uz domenu 'uzročnosti' i dalje konkretan 'prostor', a agens je živo biće, najčešće čovjek.

Tipično se značenje glagola *voditi* ostvaruje u odnosu na domene 'uzročnosti' kao neposrednog konkretnog usmjeravanja 'prostora' i 'kretanja' kada su svi koncepti kao argumenti sintaktički ostvareni: *Majka vodi dijete u školu*. Metaforički motivirane značenjske nijanse jesu one u kojima navedene domene postaju izvornim domenama za neke druge apstraktnije domene i kada je neki od tipičnih koncepata realiziranih kao sintaktički argument zamijenjen manje tipičnim, tj. profilira se u odnosu na neku drugu domenu. Takav je primjer *staza vodi do crkve*, u kojem 'staza' više nema sposobnost neposrednog usmjeravanja, ali je 'uzročnost' u tom primjeru postala izvornom domenom za domenu 'kontrola', a zadržava se i domena 'prostora'. Domena 'kretanja' tu nije istaknuta na način kao u *majka vodi dijete* iako se tom rečenicom podrazumijeva kretanje kao bitan koncept za razumijevanje značenja glagola *voditi*.

Za oba glagola smatramo da je metonimijsko proširenje bilo temeljno, a potom su uslijedila ostala metaforička proširenja semantičke strukture koja su utjecala na ponekad teško povezivanje značenjskih nijansi sa *shemom*, imajući s njime sve manje zajedničkih elemenata.

Za glagol *voditi* metaforički motivirane značenjske nijanse jesu: *Ivo vodi kolo*, *Amerika vodi rat protiv Iraka*, *Zapad vodi glupu politiku*, *Tajnica je vodila zapisnik na sastanku*, *To se vodi kao materijalni troškovi tvrtke*, *majka je vodila brigulračuna o njegovom napretku*, *vodili su ljubav*, *Rijeka vodi 2:0*, i dr. Svi su ti primjeri metaforički proširene značenjske nijanse koje se ne profiliraju u odnosu na čitavi shematski koncept.

Metonimijska motivacija svih tih metaforičkih proširenja jest u tome što se izgubila domena 'kretanja' kao bitna za profiliranje značenja. Temelj za tumačenje metaforične motiviranosti značenjskih nijansi jest taj da se 'uzročnost' razumijeva kao 'kontrola'. Argument X može biti živo (Ivo, tajnica, oni), metonimijski izražen argument (Zapad, Amerika, Dinamo), pa se može poimati kao neživo, ali u većini navedenih primjera X je nadređen i ima kontrolu nad Y-om (kolo, Irak, politika, zapisnik, ljubav). Međutim, gubitak jednog elementa shematskoga koncepta nije utjecao na slabljenje kognitivne istaknutosti sheme i ona je i dalje u tim primjerima prepoznatljiva. Stoga te značenjske nijanse možemo smatrati istovremenim rezultatima *razrade* i *proširenja*.

Rečenica *Rijeka vodi 2:0* eliptična je, a njome se ističu samo bitni elementi izvanjezičnoga iskustva. Time je značenje glagola *voditi* pomaknuto u odnosu na druge primjere, ali bismo ga povezali sa značenjskim nijansama koje *voditi* ostvaruje u *voditi rat*, *voditi kolo*, *voditi robove na ustanak* i sl. u kojima X kontolira i upravlja ljudima. Cjelovito prenošenje izvanjezičnog iskustva rečeničnim iskazom moglo bi biti: *Rijeka vodi igru s Cibalijom rezultatom 2:0*, pri čemu se jasnije ističe 'kontrola' kao bitno pozadinsko znanje za razumijevanje značenja, a jezično se artikulira i Y nad kojime X ima kontrolu, premda u primjeru to može biti i 'igra' i 'Cibalijska'.

Voditi račun/brigu i *voditi kao materijalne troškove / kao nestale* okamenjeni su izrazi u kojima se *voditi* pojavljuje u metaforički motiviranim oslabljenim značenjskim nijansama. To su izrazi koje možemo parafrazirati s »brinuti«, odnosno »smatrati«, u kojima je sveza sa shematskim konceptom vrlo slaba. Kao što smo kod pridjeva *čist* njegov ostvaraj u izrazu *iz čistog mira* tumačili neprepoznatljivim svezama sa shemom ili tipičnim značenjem, tako je i u tim ostvarenjima glagol *voditi* postao izbljedjelom sastavnicom okamenjenog izraza.

Glagol *držati* u većini se metaforički motiviranih značenjskih nijan-

si razumije u odnosu na 'uzročnost'/'kontrolu', a argumenti X i Y sintaktički su aktualizirani. U rečenicama *držala ga je u srcu, u Rovinju ga je držala ljubav prema Ani, već pet godina drži katedru za književnost* jezično su artikulirani koncepti podređenog i nadređenog elementa u odnosu 'uzročnosti'/'kontrolu'. Svi su elementi shematskoga koncepta istaknuti i zbog toga te metaforičke značenjske nijanse možemo smatrati i rezultatim proširenja i razrade.

Semantički udaljena ostvarenja jesu primjerice ona metaforička u kojima je *držati* zamjenjiv s *misliti*/*smatrati* ili u izrazu *držati do nekoga/nečega*, u kojima se dodatno gubi sveza s temeljnim shematskim konceptom. U oba je primjera riječ o kognitivno vrlo utemeljenim metaforički motiviranim značenjskim nijansama, govornicima u potpunosti razumljivima, ali koje su sa shematskim konceptom povezane vrlo tankim konceptualnim svezama koje izmiču prirodnom znanju govornika o semantičkom ustroju leksičkih kategorija. Naime, u rečenicama *Marko drži da je Ivan pametan* ili *Maja je držala do Anina mišljenja* prilično su izbljedjeli bitni elementi shematskoga koncepta X – nadređeni, Y – podređeni, ali i koncept 'kontrolu' kao metaforički tumačene 'uzročnosti' kojoj je svojstvena neposredna manipulacija nekoga nekime ili nečime. Ipak, u rečenici *Marko drži da je Ivan pametan* prepoznajemo da je riječ o nekom »apstraktnom 'držanju' nečega«, dok je u izrazu *držati do nekoga* metaforička motiviranost još slabije uočljiva.

Na primjeru tih dvaju glagola vidljivo je da njihova sintaktičko-semantička obilježja (zamjena tipičnog argumenta manje tipičnim ili neartikulacija nekog argumenta) imaju velik utjecaj na različite smjerove širenja njihovih semantičkih struktura. Pošavši od Taylorove tvrdnje o slabijoj shematskoj ustrojenosti glagola, na odabranim se primjerima pokazalo je ustroj prema shemi i za glagole prilično valjan. Shema i za glagole kao polisemne kategorije predstavlja stabilno središte strukture, samo što je u naravi glagola kao vrsta riječi da se njihova semantička struktura značajno mijenja s obzirom na jezičnu artikulaciju argumenata ili zamjenu tipičnog argumenta manje tipičnim. To je usko povezano s funkcijom koju glagoli imaju u rečeničnoj strukturi i načinima na koji na nju utječu. Naime, suprotno Tuggyu, *shemu* smo za oba glagola definirali mnogo apstraktnije – kao dinamički ili statični odnos 'uzročnosti' / 'kontrolu' nadređenog X i njemu podređenog Y-a. Čini se prema značenjskim nijansama da tako definirane strukture *shema* predstavljaju stabilni dio semantičke strukture koji održava koherentnost polisemne kategorije za oba glagola jer se velik broj metonimijskih i udaljenih metaforičkih značenja može tumačiti ujedno i rezultatima *razrade*. Manji je broj onih značenjskih nijansi obaju gla-

gola kod kojih su sveze sa shemom teško uočljive. Za razliku od imenica, metonimijsko-metaforička sprega kod glagola je gotovo pravilom, kao i kod pridjeva.

5. Zaključak

Polisemija, kao što smo pokazali, semantička je pojavnost o kojoj se sustavno i znanstveno utemeljeno razmišlja od predstrukturalizma, strukturalizma, a danas još uvijek postoje mnoga neodgovorena pitanja. Istaknuvši da su neka temeljna razmišljanja o načelima ustroja polisemnih leksičkih struktura u različitim teorijskim okvirima identična, ali drukčije teorijski i metodološki oblikovana, kao primjerice *značenjske nijanse*, odnosno *konceptualne inovacije*, za analizu smo odabrali lekseme koji su, vjerujemo barem djelomice, istaknuli svu složenost i zahtjevnost pristupa opisu polisemnih leksičkih struktura.

U istraživanju smo krenuli od načelne pretpostavke da su polisemne leksičke strukture kontekstualno, dakle uporabno uvjetovane te da predstavljaju jezično artikulirano novo i drukčije poimanje već postojećih koncepata, ali da jednako tako moraju posjedovati određeni stabilni dio semantičke strukture koji predstavlja temelj za razumijevanje i uporabu određene leksičke jedinice. *Značenjske nijanse*, tj. *konceptualne inovacije* i *stabilni dio* semantičke strukture pokušali smo definirati kroz mehanizme *proširenja* (prototipni ustroj leksičkih kategorija) i *razrade* (shematski ustroj leksičkih kategorija) kao dvama temeljnim mehanizmima koji u međusobnoj sprezi djeluju na ustroj polisema.

Dva su temeljna pitanja ovoga rada bila: (i) koliko je *shemu*, a koliko *tipično značenje* možemo tumačiti kao stabilni dio semantičke strukture, te (ii) moraju li značenjske nijanse i jesu li uvijek istovremenim rezultatom *proširenja* i *razrade*.

Zaključci koji mogu poslužiti kao temelj za daljnja istraživanja:

- a) Mehanizmi *proširenja* i *razrade*, kao što smo vidjeli, višestruko su isprepleteni, utječu jedan na drugoga, a značenjske nijanse kao jezične artikulacije konceptualnih inovacija rezultatom su i jednog i drugog mehanizma i teško ih je razdvojiti ili ograničiti kao rezultat samo jednog mehanizma, čime se načelno potvrđuje Langackerova tvrdnja o dvama vidovima jedinstvenoga fenomena. No, odabrane leksičke kategorije pokazuju da u nekim slučajevima mehanizmi mogu djelovati odvojeno te jedan može imati važniji utjecaj na širenje jednog dijela semantičke strukture, kao npr. kod lekse-

ma *oštar*. Odnos između *tipičnog značenja* i *sheme* također je složen i nije jednostavno definirati što predstavlja stabilni dio strukture. Tipično je značenje, kao što je dobro vidljivo na primjeru svih triju leksičkih kategorija, iskustveno najbliže i najistaknutije ostvarenje sheme, a proširenja koja su i metonimijski i metaforički motivirana utječu da oprimjerenja nisu uvijek rezultatima razrade čitave sheme, već jednog njezina dijela. Tipično se značenje najčešće razumije u odnosu na strukturu čitave sheme kao kod leksema *plod*. Ponekad je shema u tipičnom značenju slabije istaknuta, ali je prepoznatljiva i kognitivno je utemeljena kao kod leksema *korijen* ili pridjeva *oštar*. S druge strane, nerijetko smo isticali da shema predstavlja konceptualno središte ili stabilni dio polisemne strukture jer bez obzira na metaforička i metonimijska proširenja. Kod svih triju leksičkih kategorija velik se dio višeznačne strukture razumijeva u odnosu na shemu. Kada se značenjske nijanse teško povezuju sa shemom, tada ih vrlo često teško povezujemo i s tipičnim značenjem (*iz čistog mira*, npr.).

- b) Odabrane imenice kao polisemne leksičke jedinice jasno pokazuju ustroj semantičke strukture prema mehanizmu *razrade*. Shema je kognitivno utemeljena, a mehanizam *proširenja* u većini je *značenjskih nijansi* obaju leksema ostvaren metaforičkim preslikavanjem s domene biljaka na apstraktne domene vezane uz čovjeka i čovjekovo djelovanje ili aktivnosti. Time smo potvrdili Taylorovu tezu o jasnom strukturiranju imenica kao višeznačnih leksičkih kategorija prema mehanizmu *razrade*, dok se mehanizam *proširenja* uglavnom odnosi na metaforičke pomake. Leksem *plod* pokazao je, međutim, mogućnost metonimijske motiviranosti određenih metaforički ustrojenih značenjskih nijansi što posebice dolazi do izražaja kod pridjeva i glagola. Metonimijsko-metaforička sprega koja je kod odabranih imenica više bila izuzetkom, kod odabranih je pridjeva i glagola gotovo pravilom.
- c) Obje kategorije leksema — glagoli i pridjevi — pokazuju mnogo veću međusobnu uvjetovanost metonimijskih i metaforičkih proširenja, pri čemu se čini da je kod sva četiri leksema riječ o metonimijski motiviranim metaforama. Prvo je, naime, došlo do konceptualnog pomaka unutar domene (ističe se jedan koncept, a drugi blijeđi) ili matrice domena (*držati*, *voditi* i *oštar* vrlo su ilustrativni primjeri temeljnog metonimijskog pomaka na koje se dograđuju metaforička proširenja), a potom je preostali dio domene ili neka domena poslužila kao izvorna domena nekoj ciljnoj u metaforič-

kom proširivanju. Čist u nizu svojih primjera (*čist papir, čisto zlato, čisti izvadak*) također pokazuje da je vjerojatno došlo prvo do metonimijskog proširenja na temelju *skalarnog (stupnjevitog) modela*, a potom su uslijedili različiti metaforički pomaci.

- d) Premda je jedno od teorijskih polazišta ovoga rada bila Taylorova tvrdnja o slabijem ustroju pridjeva i glagola mehanizmom *razrade* od imenica, i premda je riječ o premalom uzorku leksičke građe da bismo mogli donositi općenite zaključke, analiza upućuje na drukčije moguće zaključke. Pridjevi *čist* i *oštar* većinu polisemne strukture organiziraju oko prepoznatljive i kognitivno istaknute *sheme* koja za većinu značenjskih nijansi predstavlja stabilno strukturalno središte. Manji je broj sintagmatskih ostvarenja dvaju pridjeva u kojima je shema slabije istaknuta ili neprepoznatljiva. Metonimijsko-metaforička proširenja koja su kod pridjeva učestala, u većini primjera nisu uvjetovala nerazumijevanje shematskoga koncepta. S druge strane, pridjev *oštar* pokazao je koliko su pridjevi semantički i sintaktički ovisni o imenicama. Ta sintagmatska uvjetovanost, mogućnost spajanja sa semantički raznorodnim imenicama uvjetuje veću razgranatost polisemne strukture pridjeva i stvaranje različitih značenjskih nijansi koje mogu isticati enciklopedijski podatak koji se profilira u *tipičnom značenju* ili je dijelom *sheme*.
- e) Odabrani glagoli kao polisemne leksičke kategorije pokazuju također prilično jasan ustroj prema shemi koju smo, za razliku od Tuggya, definirali kao mnogo apstraktniji koncept, a tipično smo značenje tumačili kao detaljnije oprimjerenje sheme. Za glagole *voditi* i *držati* shema je 'dinamički/statični odnos uzročnosti X-a nad Y-om'. Velika većina svih značenjskih nijansi obaju glagola razumiju se kao *oprimjerenja* ovako definiranih shema, pri čemu podrazumijevamo da čine konceptualnu okosnicu polisemne strukture obaju glagola, a koncept 'uzročnosti' kao jedan od temeljnih ljudskih koncepata zasigurno ima ključnu ulogu u tumačenju značenjskih struktura glagola *voditi* i *držati*. Iako smo pretpostavili da će veća sintagmatska uvjetovanost glagola i njihova funkcija u ustroju sintaktičkih struktura uvjetovati slabiju istaknutost shema i stvaranje apstraktnijih konceptualnih inačica kao podshema,³² pokazalo se da je i za glagole ustroj prema shemi važan dio stvaranja poli-

³² Tuggy 1988:588 shemu glagola *run* definira prilično detaljno i tada mnoge značenjske nijanse glagola *run* tumači u odnosu na apstraktnije inačice zadane sheme. Tako se u *nose runs* ili *river runs* glagol *run* prema njegovu tumačenju razumije u odnosu na 'prostor toka' kao vrstu *podsheme*.

semičnosti. Premda je riječ o premalom leksičkom uzorku, možemo zaključiti da glagoli i pridjevi zbog sintagmatske uvjetovanosti imaju mnogo više značenjskih nijansi koje, premda su istaknuta ostvarenja leksema (okamenjeni izrazi ili fraze), teže povežemo bilo sa *shemom* ili s *tipičnim značenjem*. Time se pokazuje da je njihov veći dio semantičke strukture ustrojen prema analiziranim mehanizmima, ali da jedan dio strukture izmiče prirodnom znanju govornika o semantičkoj motiviranosti u odnosu na stabilni dio strukture.

Iscrpnu i sustavnu analizu odabranih leksema u ovoj prilici nismo mogli dati, ali smo upozorili na svu složenost problematike, istaknuvši temeljna načela ustroja polisemnih leksičkih kategorija, istovjetnosti i različitosti pri njihovu ustroju. Zsigurno su moguća tumačenja drukčijeg tipa jer je riječ o semantičkom ustroju leksema temeljenu na međusobno uvjetovanim mehanizmima. Ipak, nadamo se da takav teorijsko-metodološki okvir analize polisemnih leksičkih struktura može pružiti poticaj daljnjim sustavnijim istraživanjima.

Literatura

- Aitchison, Jean, Diana M. Lewis. 2003. Polysemy and bleaching. U knj. Nerlich i dr. 2003, 253–267.
- Albertazzi, Liliana (ur.). 2000. *Meaning and Cognition*. Amsterdam, Philadelphia : John Benjamins.
- Barcelona, Antonio (ur.). 2003. *Metaphor and Metonymy at the Crossroads*. Berlin, New York : Mouton de Gruyter.
- Barcelona, Antonio. 2003. On the plausibility of claiming a metonymic motivation for conceptual metaphor. U knj. Barcelona 2003, 31–59.
- Benveniste, Émile. 1966. *Problèmes de linguistique générale, I*. Paris : Gallimard.
- Brdar, Mario, Rita Brdar-Szabo. 2004. Metonymic coding of linguistic action in English, Croatian and Hungarian. U knj. Panther i dr. 2004, 241–266.
- Bréal, Michel. 1897, 1924. *Essai de sémantique*. Paris : Hachette.
- Coseriu, Eugenio. 2000. Structural semantics and »cognitive« semantics. *Logos and Language* 1–1, 19–42.
- Croft, William. 1993. The role of domains in the interpretation of metaphors and metonymies. *Cognitive Linguistics* 4, 335–370.
- Croft, William. 2006. On explaining metonymy. *Cognitive Linguistics* 17, 317–326.

- Cuyckens, Huibert, Britta Zawada (ur.). 2001. *Polysemy in Cognitive Linguistics*. Amsterdam, Philadelphia : John Benjamins.
- Dirven, René, Ralf Pörings (ur.). 2003. *Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast*. Berlin, New York : Mouton de Gruyter.
- Dunbar, George. 2001. Towards a cognitive analysis of polysemy, ambiguity, and vagueness. *Cognitive Linguistics* 12–1, 2001, 1–14.
- Fillmore, Charles. 1977. Scenes-and-frame-semantics. U knj. Zampolli 1977.
- Fulgosi, Sanja, Nina Tuđman Vuković. 2001. Relevantnost frekvencije jezične uporabe za opis strukture leksema. *Suvremena lingvistika* 51–52, 73–86.
- Geeraerts, Dirk. 1993. Vagueness's puzzles, polysemy's vagaries. *Cognitive Linguistics* 4–3, 1993, 223–272.
- Geeraerts, Dirk. 1997. *Diachronic Prototype Semantics : A Contribution to Historical Lexicology*. Oxford : Clarendon Press.
- Gibbs, Raymond W. 1999. *The Poetics of Mind*. Cambridge : CUP.
- Gibbs, Raymond W., Jr. Teenie Matlock. 2001. Psycholinguistic Perspectives on Polysemy. U knj. Cuyckens i dr. 2001, 213–241.
- Goossens, Louis. 1990. Metaphtonymy: The interaction of metaphor and metonymy in expressions of linguistic actions. *Cognitive Linguistics* 1, 323–340.
- Goossens, Louis. 2003. Metaphtonymy: The interaction of metaphor and metonymy in expressions of linguistic actions. U knj. Dirven i dr. 2003, 349–379.
- Lakoff, George. 1987. *Women, Fire and Dangerous Things, What Categories Reveal About Mind*. Chicago : University of Chicago Press.
- Lakoff, George, Mark Johnson. 1980. *Metaphors we live by*. Chicago, London : The University of Chicago Press.
- Lakoff, George, Mark Johnson. 2002. Why cognitive linguistics requires embodied realism. *Cognitive Linguistics* 13, 245–264.
- Lakoff, George, Mark Turner. 1989. *More than Cool Reason*. Chicago, London : The University of Chicago Press.
- Langacker, Ronald W. 1987. *Foundations of Cognitive Grammar*. Stanford : Stanford University Press.
- Langacker, Ronald W. 2000. *Grammar and Conceptualization*. Berlin, New York : Mouton de Gruyter.
- Meillet, Antoine. 1951. Sur la valeur du mot français jument. *Linguistique historique et linguistique générale* II, 128–131.
- Moignet, Gerard. 1981. *Systématique de la langue*. Paris : Klincksieck.
- Nerlich, Brigitte i dr. (ur.). *Polysemy: Flexible Patterns of Meaning in Mind*

- and Langue*. Berlin, New York : Mouton de Gruyter.
- Panther, Klaus-Uwe, Günter Radden. 1999. *Metonymy in Language and Thought*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Panther, Klaus-Uwe, Linda Thornburg (ur.). 2004. *Metonymy and Pragmatic Inferencing*. Amsterdam, Philadelphia : John Benjamins.
- Paradis, Carita. 2000. Reinforcing Adjectives: A cognitive semantic perspective on grammaticalization. U knj. Ricardo i dr. 2000.
- Peirsmann, Yves, Dirk Geeraerts. 2006. Metonymy as prototypical category. *Cognitive Linguistics* 17, 269–316.
- Pustejovsky, James, Branimir Boguraev. 1996. *Lexical Semantics – The Problem of Polysemy*. Oxford : Clarendon Press.
- Pustejovsky, James, Branimir Boguraev. 1996. U knj. Pustejovsky i dr. 1996, 1–14.
- Radden, Günter. 2003. How metonymic are metaphors. U knj. Barcelona 2003, 93–109.
- Radden, Günter, Zoltan Kövecses. 1999. Towards a Theory of Metonymy. U knj. Panther i dr. 1999, 17–61.
- Raffaelli, Ida. 2004. Polisemija pridjeva: sprega sintaktičkih i semantičkih struktura. *Filologija* 43, 105–128.
- Ricardo, B.-O. i dr. 2000. *Generative Theory and Corpus Studies*. Berlin, New York : Mouton de Gruyter.
- Riemer, Nick. 2001. Remetonymizing metaphor. Hypercategories in semantic extension. *Cognitive Linguistics* 12–4, 379–403.
- Rudzka-Ostyn, Brygida (ur.). 1988. *Topics in Cognitive Linguistics*. Amsterdam, Philadelphia : John Benjamins.
- Seto, Ken-Ichi. 2003. Metonymic polysemy and its place in meaning extension. U knj. Nerlich i dr. 2003, 195–217.
- Sweetser, Eve. 1990. *From Etymology to Pragmatics*. Cambridge : CUP.
- Taylor, John R. 1995. *Linguistic Categorization*. New York : OUP.
- Taylor, John R. 2003. *Cognitive Grammar*. New York : OUP.
- Tuggy, David. 1988. Náhuatl Causative : Applicatives in Cognitive Grammar. U knj. Rudzka-Ostyn 1988, 587–621.
- Ullmann, Stephen. 1969. *Précis de sémantique française*. Berne : A. Francke.
- Ullmann, Stephen. 1983. *Semantics : An Introduction to the Science of Meaning*. Oxford : B. Blackwell.
- Violi, Patrizia. 2000. Prototypicality, typicality, and context. U knj. Albertazzi 2000.
- Zampolli, A. 1977. *Linguistic Structure Processing*. Amsterdam : North Holland.

Žic Fuchs, Milena. 1991. *Znanje o jeziku i znanje o svijetu*. Zagreb : Biblioteka SOL.

Some principles in the structuring of polysemous lexical categories

Summary

This paper presents some basic principles in the structuring of polysemous lexical categories. On the basis of several Croatian lexical categories belonging to different word classes, the author analyses principles relevant for the structuring of nouns, adjectives and verbs. The existence of a structurally stable part of a lexeme is suggested, which enables the formation of conceptual innovations as distinct lexical senses. The structurally stable part of a lexical category could be seen as the typical meaning or as a schematic concept. Conceptual innovations could be interpreted as a result of metaphoric or metonymic extensions or as examples of a schematic concept. The paper tries to describe how these modes are related and what their role is in the semantic structuring of lexical categories.

Ključne riječi: tipično značenje, shematski koncept, metafora, metonimija, polisemija, kognitivna lingvistika, semantika

Key words: typical meaning, schematic concept, metaphor, metonymy, polysemy, cognitive linguistics, semantics